

AKADEMIN FÖR UTBILDNING OCH EKONOMI
Avdelningen för kultur-, religions- och utbildningsvetenskap

Satan dyrkas för Gudh, dhen som i högsätet sitter för Jesum oh dhen på bänncken, för tredie personen

Kvalitativ källstudie kring djävulsföreställningen i tre
protokoll från trolldomsrannsakingen i Torsåkers pastorat i
Ångermanland 1674

Jessica Johansson

2010

Examensarbete, Grundnivå (yrkesexamen), 15 hp
Religionsvetenskap
Religionsdidaktik
Läraprogrammet

Handledare: Olov Dahlin
Examinator: Peder Thalén

ABSTRAKT

Det här är en kvalitativ källstudie av tre stycken rannsakningsprotokoll från trolldomsprocessen som utspelade sig i Torsåkers-, Dals och Ytterlännäs socknar i Torsåkers pastorat i Ångermanland 1674. Syftet med uppsatsen är att lyfta fram den djävulsföreställning som kan skönjas i protokollen. Studier av detta slag är viktiga då mer detaljerad kunskap om processers innehåll skulle ihop kunna säga något om processerna i stort.

Resultatet av studien visar att djävulsbilden i protokollen inte är enhetlig. Varken inom en socken eller i de tre socknarna i jämförelse. Flertalet namn brukas för att tilltala Djävulen. Benämningar som i första hand brukas och är av folklig karaktär är exempelvis: *Dhen fuhle* och *fanen*. Medan *djävulen* och *satan* som används, oftare har påträffats i material författat av lärda män, juridiskt samt teologiskt utbildade i den tidigare forskningen. De visuella beskrivningarna av djävulen i protokollen är sparsamma. Oftast beskrivs han som *en swartt karl* eller *dhen swartta* vilket kan avspegla hur man i tiden föreställde sig att han såg ut. Attribut och egenskaper tillskrivs också djävulen i protokollen. Exempel på dessa är ett bord och det faktum att han ansågs bistå trollkonor med hjälp då de bad om hans beskydd. Den förra har jag i den tidigare forskningen endast funnit spår av i material författat av lärda män medans föreställningen om dennes egenskap som hjälpsam helt är hemmahörande i den folkliga föreställningsvärlden.

Nyckelord: Djävulsföreställning, Rannsakningsprotokoll, Ångermanland, Torsåkers pastorat, Satan.

Innehållsförteckning

Inledning	4
Syfte och frågeställningar	4
Material och källkritik	5
Tidigare forskning	7
Metod	9
Disposition	9
Bakgrund	11
<u>Trolldom och processer i Europa</u>	11
<u>Trolldomsprocesser i Sverige</u>	13
Resultat	16
<u>Protokollet över Torsåkers socken</u>	16
Benämningar.....	16
Släktrationer.....	18
Gestalten.....	18
Utmärkande egenskaper, kännetecken och föremål.....	20
<u>Protokollet över Dals socken</u>	22
Benämning.....	22
Släktrationer.....	24
Gestalten.....	25
Utmärkande egenskaper, kännetecken och föremål.....	26
<u>Protokollet över Ytterlännäs socken</u>	28
Benämning.....	28
Släktrationer.....	31
Gestalten.....	32
Utmärkande egenskaper, kännetecken och föremål.....	33
Analys	36
Avslutande diskussion	45
Sammanfattning	47
Käll- och litteraturförteckning	49
<u>Källor</u>	49
<u>Litteratur</u>	49
Ordlista	51

Inledning

Man har länge och i större omfattning forskat kring orsakerna till hur de stora trolldomsprocesserna som såg dagens ljus under den andra hälften av 1600-talet har kunnat uppstå. Denna forskning har resulterat i att vi i dag vet att det materiella tillståndet i Sverige under denna tid var mödosamt. Dåliga skördar och svält drabbade allmogen som led svårt. En syndabock söktes. Forskare har också funnit att det inte heller andligt fanns någon trygghet i Sverige. Prästerna predikade om hur människan var objekt i kampen mellan en strängt dömande gudom och en lömsk ond djävul där Gud kämpade för att frälsa människan och djävulen gjorde det samma för att hindra Guds plan. Det är högst troligt att ingen i denna tid tvivlade på Guds och djävulens realitet och faktiska makt. Rädslan för vad djävulen var kapabel till var stor. I domstolshandlingar i form av rannsaknings- och kommissionsprotokoll från de svenska trolldomsprocesserna har djävulen en framträdande roll.¹ Man får som läsare ta del av färgstarka berättelser om resor till blåkulla där djävulen höll gästabud. Det är här mitt intresse tar vid. Intresset för djävulens roll i det fenomen som kallas trolldomsprocesser. Vem djävulen var enligt tidens tro.

Syfte och frågeställningar

Mitt syfte med denna uppsats är att genom en fallstudie lyfta fram djävulföreställningen i trolldomsrannsakingen i Torsåkers, Dals och Ytterlännäs socknar i Ångermanland 1674.² Studier av detta slag är viktiga för att förstå grunderna till innehållet i processer av detta slag. Det har bland annat spekulerats kring att häxprocesser av myndigheter och kyrkan är skapade och pådrivna som ett medel för att tukta allmogen. En hypotes jag arbetar utifrån i denna uppsats är att innehållet i processerna, närmare bestämt djävulföreställningen delvis skulle kunna visa om så är fallet. Detta för att det begränsade forskningsfältet visar att det finns olika typer av djävulföreställningar i olika tider, platser och sociala situationer. Två exempel på den indelning som gjorts är en mer folkligt präglad föreställning och en mer religiöst färgad föreställning om djävulen. Resultatet från min studie kommer jag koppla till tidigare forskning kring föreställningar om djävulen och om studiens resultat tillåter det kommer jag att placera in element ur djävulföreställningen i den folkloristiska respektive den kyrkliga föreställningsvärlden.

---

¹ För ordlista över kontextbundna begrepp se uppsatsens sista sida.

² Torsåkers, Dals och Ytterlännäs var de tre socknar som vid denna tid i utgjorde Torsåkers pastorat vilket jag i uppsatsen också kommer hänvisa till.

De frågor jag i min studie har valt att söka svar på är följande:

- Vilka benämningar förknippas med djävulen?
- Vilka olika beskrivningar av djävulen kan återfinnas i protokollet? Hur gestaltas djävulen i protokollet? Finns det något som karakteriserar honom? Vilka attribut förknippas med honom?
- Hur beskrivs mötet mellan människan och djävulen? Vem är drivande i relationen?
- Går det att placera in protokollens djävulföreställning i antingen en kyrklig eller folklig föreställningstradition?

Material och källkritik

Det primära källmaterialet jag har i denna studie är tre rannsakningsprotokoll från häradsrättens förhandlingar i de tre socknarna Torsåker, Dal och Ytterlänäs i Torsåkers pastorat i Ångermanland från 1674. Ett rannsakningsprotokoll är en form av domstolsprotokoll som häradsrätterna i landet förde i samband med exempelvis trolldomsrättegångarna. De fördes också över rättegångar kring andra brottsrubriceringar. I sitt original kan man skåda de ovan nämnda rannsakningsprotokollen i domstolsarkivet på Härnösands landsarkiv. Originalprotokoll från 1600-talet är svårlästa och betydligt mer tidskrävande att studera än den tid som förfogas vid en c-uppsats. Just därför har jag valt detta område då det är en av mycket få platser vars rannsakningshandlingar är avskrivna till ett mer hanterbart material. Jag har valt att använda mig av en avskrift som är författad av en ”hobbyhistoriker” vid namn Sture Norberg.³ Han har under sin karriär sammanställt avskrifter för flertalet handlingar rörande Ångermanland. Bland annat saköreslängder, utdrag ur domböcker samt flertalet rannsakningsprotokoll och kommissionsprotokoll.

Rannsakningsprotokollen över dessa socknar finns avskrivna i ett annat fall. Denna avskrift är redigerad av en Göran Nordquist på Hovs gård i Torsåker.⁴ Valet att arbeta utifrån just Norbergs

---

³ Norberg, Sture (red.), *Trolldomsrannsaking i Torsåker, Dal och Ytterlänäs socknar 1674. vol. 32 häfte 4, 6, 7*, Sture Norberg, Huddinge,

⁴ Nordquist, Göran (red.) (2001). *Rannsakingar i oktober 1674 angående trolldomsväsendet i Ångermanland: Dals, Torsåkers och Ytterlänäs socknar (Södra Ångermanlands domsagas arkiv, vol A I a: 1)*. [Torsåker: Göran Nordquist

version grundar sig i hans långa och omfattande erfarenhet i avskriftsteknik samt att Nordquists avskrift är kraftigt omarbetat för att passa dagens språkbruk. Jag anser att jag med Norbergs avskrift kommer komma närmare originalet då språket i denna inte alls i samma omfattning har bearbetats.

Då jag utifrån Thuréns principer för källkritik⁵ studerar mina källor kan jag konstatera att det inte råder några större tvivel då det gäller källans *äkthet*. Norberg skriver att detta är en avskrift av rannsakningsprotokollet. En uppgift som enligt mig inte är osäker då dokumentet kan kontrolleras både mot protokollet i original och mot avskriftsexemplaret redigerat av Nordquist. Också protokollet i original är med största sannolikhet det som det utger sig för att vara. Dokument av detta slag är förvarade så att inget eller ingen ska kunna manipulera dem. Innehållet i källan är alltså utifrån min frågeställning högst trovärdigt. När det gäller källans *tidssamband* så talar också detta för trovärdighet i källan. Uppgifterna är ögonvittnesskildringar som är författade i direkt anslutning till händelsen. När det gäller källans *oberoende* så kan jag konstatera att källan i sig är högt oberoende men att avskriften jag i uppsatsen inte använder ”står för sig själv”. En generell risk med användandet av avskrifter är att författaren kan ha läst fel i texten. Namn, orter och ord kan på ett i inkorrekt sätt ha blivit återgivna. Med äldre skrifter som blivit justerade till att mer passa dagens språkbruk är ett tänkbart problem att ett ords innebörd kan ha feltolkats och på så sätt förändrat textens innebörd. Enligt Norbergs egna uppgifter i anslutning till dennes avskrift är det inte mer än platser och namn som har normaliserats. Om så är fallet så är det inget som påverkar resultatet utifrån min frågeställning.

Källans *tendensfrihet* är enligt min tolkning stor. Domstolsprotokoll av detta slag i dess original kan för övrigt föra med sig en viss skepsis då de har skrivits ned av en protokollförare som kan ha präglat dokumentet med sina egna tolkningar och åsikter. Det bör dock påpekas att protokollet med stor sannolikhet också har lästs av någon annan än protokollförfattaren själv och att innehållet på så sätt har ”godkänts”. Enligt Thuréns är också protokollen i original kvarlevor eller lämningar av en händelse vilket i sig höjer innehållets trovärdighet.⁶ Jag har inga misstankar om att Norberg i sin avskrift ger en falsk bild av verkligheten på grund av någon anledning.

---

⁵ Thurén (2005)

⁶ Ibidem, s. 13.

Tidigare forskning

Djävulsbilden i både Skandinavien och i Europa har främst undersökts av filosofer, teologer och kyrkohistoriker. Dessa har skrivit verk som uteslutande beskriver Guds relation till det onda och en kyrklig föreställning av djävulen som Guds motpart.⁷ Den folkliga föreställningsbilden av djävulen har i mindre utsträckning behandlats, allra helst i Sverige och Norden. En enhetlig analys av djävulen i svensk folktro saknas. Exempel på forskare och författare som varit på ämnet är Anita Thierry som sammanställt fyra utkast till manuskript om de olika delteman djävulsmotiv i svensk folkkonst, Djävulens namn i folktron, djävulen i svensk folktro på 1800- och 1900-talet och djävulen i människogestalt under samma århundraden. Också Waldemar Liungman som genom ett sägenurval ur den svenska traditionen som kommenterats hänvisar till historisk-geografiska paralleller och poängterar ursprunget i texterna i sin avhandling från 1955 bör här nämnas.⁸

Ett undantag då det gäller den egentliga avsaknaden av forskning kring min frågeställning är professorn Ulrika Wolf-Knuts som i sin avhandling har studerat djävulföreställningen i Vörå som är en väckelsepräglad bygd i Österbotten i Finland kring sekelskiftet 1800-1900.⁹ Hon relaterar i sin studie folklorens föreställningar om djävulen utifrån folkloristiska traditionsupptäckningar till den kyrkliga läran om den samme i samtida andaktslitteratur. Anledningen till detta är att hon anser att en samhällsmedlems medvetande kring djävulen omöjligt endast kan baseras på den folkliga traditionen eller den av kyrkan vedertagna djävulsbilden.

En genomgående utgångspunkt i hennes undersökning är relationen mellan människa och djävul. I studien söker hon svar på hur, vad och varför människan genom historien har berättat om djävulen. Huvudfrågan kretsar kring hurvida djävulföreställningen i folkloren är enhetlig eller ej. Det hon i sin studie kommer fram till är mycket kortfattat att djävulen beskrivs i många olika genrer av texter. Samt att en klar skillnad kan återfinnas mellan den folkliga respektive den kyrkliga föreställningsbilden. Folklorens djävul är antropomorf, vardaglig och nära människornas

---

⁷ För en översikt av detta forskningsläge, se Wolf-Knuts (1991)

⁸ Vid eftersökning av Thierrys verk har inte dessa kunnat återfinnas i biblioteks databasen Verken finns enligt Wolf-Knuts på Donnerska institutet för religionshistorisk och kulturhistorisk forskning. Liungmans avhandling presenteras i litteraturlistan.

⁹ Wolf-Knuts (1991)

egen miljö. Hon finner också belägg för att djävulen i dessa upptäckningar förnedras, förlöjligas och görs skrattretande. Den kyrkliga bilden av honom beskriver snarare en mytisk gestalt som karaktäriseras av ondska och lömskhet. Beskrivningen av djävulen i hennes material är inte enhetlig inom folkloren. Inte heller är den enhetlig i den folkliga traditionen i förhållande till andaktslitteraturen. Andaktslitteraturens framställning är också svårtolkad då den mer eller mindre är symbolisk i sin beskrivning. Den tydliga dualismen mellan Gud och djävul som kan återfinnas i andaktslitteraturen återfinns inte i det folkliga materialet.¹⁰ Även folkloristen Jan Wall har skrivit en artikel där också han beskriver den kyrkliga djävulsbilden kontra den folkliga djävulsbilden i Sverige under tidigmodern tid.¹¹

I historikern Linda Ojas avhandling står inte djävulsföreställningen i centrum men hon beskriver ändå den samtida demonologin och uppfattningar om djävulen till viss del. Hon granskar hur man i Sverige har kategoriserat och värderat magiska händelser under 1600 och 1700-talet, med andra ord attityden till magi över lag och inte vad magin innehöll. Genom att studera, som hon själv kallar det magi i tre olika delområden: *magi i 1600-talets och 1700-talets svenska lagstiftning*, *magi inför rätta* och *magi i de bildades beskrivningar* söker hon vad som i attityden har skiljt sig åt mellan olika samhällsgrupper och vilka förändringar som under perioden har skett. Fokus i studien ligger på oskadlig magi då hon har funnit att denna inte märkbart har behandlats i den tidigare forskningen. Ojas resultat visar att en uppfattning om att all magi hade sitt ursprung hos djävulen över lag var rådande. Lika så uppfattningen om att en människa övergav Gud om denne reste till Blåkulla eller på andra sätt ingick överenskommelser med djävulen. Då det gäller djävulsföreställningen utifrån den typen av frågeställningar som ligger till grund för denna uppsats så förnekade ingen i hennes studie hans existens. Synen på hans förhållande till, och makt över människan förändrades under den studerade perioden. Under 1700-talet tillskrevs han av präster och jurister mindre fysisk makt än vad han tidigare hade tillskrivits och människan gjordes i högre grad mer ansvariga för sina handlingar. Djävulen uppfattades inte längre som den självklara att få stå till svars för världens ondska.¹²

---

¹⁰ Wolf-Knuts (1991), *passim*

¹¹ Wall (1990). Denna artikel hade varit ypperlig att använda i min studie men jag har dock inte fått tag på den trots åtskilliga försök att fjärrlåna den. Någon vidare information om innehållet i Walls artikel har jag därför inte.

¹² Oja (1999), *passim*

Den utgivna sekundärlitteraturen om djävulens historia är gedigen. Den är dock i första hand orienterad internationellt.¹³ Den allra största delen av litteraturen är mer av en berättande karaktär och helt utan vetenskaplig grund. Ett verk som jag trots detta har valt att använda mig utav är *Djävulens liv och leverne : från saga och sägen, legender och visioner* som är skriven av Ronald Grambo.¹⁴ Författaren behandlar i verket en allmän översikt över den folkloristiska djävulsföreställningen. I boken kommer författaren fram till att djävulen har sett olika ut och haft olika funktioner under tidernas förlopp. Ondskan har alltid varit ett aktuellt problem och djävulen har fungerat som en kraftfull symbol för ondskan och gör det ännu i dag. Den djävulsgestalt som rent allmänt i dag är rådande är ett resultat av en lång historisk process. Till grund för boken ligger folktraditionellt material. Det handlar bland annat om sagor, sägner, legender, visioner och trosföreställningar från olika delar av Europa. Detta verk har liten vetenskaplig grund. Uppgifterna beskriver Grambo vara hämtade från urkunder men inga referenser finns att finna så att uppgifterna kan kollas.

Wolf-Knuts, Ojas och Grambos verk kommer att vara den huvudsakliga referenslitteraturen i uppsatsens analysdel då dessa studier och innehållet i dem kompletterar varandra på ett bra sätt och ligger nära min egen studie. Det bör dock nämnas att det endast är Wolf-Knuts och Grambos studier som svarar på liknande frågeställningar som jag ställ upp i denna uppsats. En del undantag finns i den övriga litteraturen där författaren i sin studie har resultat som i min studie är användbara. Jag har dock i de allra flesta fallen själv studerat citatutbudet i studierna för att finna stoff att använda i min analys.

Metod

För att kunna svara på min frågeställning ska jag göra en kvalitativ källstudie av de tre rannsakningsprotokollen som upprättades i Torsåkers, Dals och Ytterlännäs socknar i Ångermanland under 1670-talet. Det är inte bara att rannsakningsprotokollen finns som avskrift som gör att jag valt just processen i Torsåkers pastorat. Det är också på grund av processens utfall. Det finns nämligen uppgifter om att avrättningen i detta pastorat vart den mest omfattande i en trolldomsprocess någonsin i den svenska historien. Uppgifter säger nämligen att över 100 dömdes

---

¹³ För en översikt av detta forskningsläge se Olli (2007), s. 9ff

¹⁴ Grambo (1992)

till döden och 71 personer slutligen avrättades.¹⁵ Detta utfall gör det extra intressant att studera processens innehåll då framtida forskning om samma ämne på andra platser skulle kunna jämföras med denna studie. Kanske skulle då upplysning kring vad som låg bakom det ödesdigra utfallet som drabbade pastoratet kunna erhållas. Min tidsbegränsning för denna uppsats tillåter mig inte att genomföra den ytterligare empiriska studien som krävs för att detta ska vara möjligt att göra.

Ur de tre rannsakningsprotokollen ska jag plocka ut allt innehåll som direkt eller indirekt kan kopplas till en djävulsföreställning. Benämningar, gestaltbeskrivningar, interaktion mellan människa och djävul och människans berättelser om djävulen och saker som med denne förknippas. Jag har i resultatdelen strävat efter att ge många exempel genom återgivning och direkta citat för att ge en rättvis bild av uppgifterna. Det kan komma att refereras till samma citat flera gånger då de ofta ger fler än en typ av uppgift kring djävulsföreställningen. Jag kommer i studien bruka benämningen djävulen då jag omtalar honom. Om benämningen är en annan så är den hämtad ur protokollet för att ge ett sammanhang dess rätta karaktär. Sådana benämningar markeras i uppsatsen med kursiv stil. I direkta citat är benämningen inte markerade med kursiv stil.

När jag fastställt den djävulsföreställning som präglar rannsakingen i dessa socknar ska jag läsa tidigare forskning och sekundärlitteratur för att kunna analysera resultatet. Urvalet av detta material har dels varit i beroende av i vilket omfång jag har kunnat tillgå litteraturen men framförallt dels utifrån om dess innehåll varit av vikt för min studie. Här har jag sökt stoff som beskriver olika typer av djävulsföreställningar och forskning som gjorts kring föreställningen om djävulen kopplat till just trolldom och häxprocesser för att erhålla den rätta kontexten.

Då jag i uppsatsen refererar till protokollen har jag för enkelhetens skull gjort så att jag angivit Avskriftens författare, Norberg och utgivningsåret, 2000. Detta följs av information kring vilket av de tre protokollen jag hämtat stoffet ur. I Norbergs avskrift har texten minskats ner i storlek så att i snitt tre sidor ur originalet finns på en sida i hans skrift. Originalets sidhänvisningar finns

---

¹⁵ Utfallet är osäkert då den slutliga kommissionsdomen är förlorad sedan ungefär 300 år tillbaka. Endast en man, Jöns Hornaeus säger sig ha haft tillgång till en avskrift av kommissionsprotokollet ifrån Torsåkers pastorat och säger sig har använt denna i sin avhandling. Uppgiften om över 100 dömda och slutligen 71 personer avrättade har ännu inte bestyrkts då det endast går att göra genom först avgöra vilka som slutligen vart dömda för att sedan studera dödböckerna å se om de dömda överlevt för att så småningom avlida.

dock fortfarande angivna, och jag har valt att i uppsatsen hänvisa till originalets sidhänvisningar för att det ska underlätta för läsaren att hitta de partier som jag har använt. Ett exempel på referens är: Norberg (2000), Protokollet över Torsåkers socken, s. 9, för vidare exempel se: s. 13, 27, 28.

Disposition

Denna uppsats kommer efter de inledande delarna om syfte, tidigare forskning och metod att innehålla fyra delar. Den första delen faller in under huvudrubriken bakgrund och där kommer jag att ge en sammanfattande information kring trolldom och processer internationellt och i Sverige. Detta följs av den andra delen där mina resultat från studien kommer att redovisas. Utifrån kategorierna *Benämningar* - hur man tilltalar djävulen, dennes *Släktrationer*, *Gestalten* där djävulens utseende och karaktär behandlas samt vilka *Utmärkande egenskaper*, *kännetecken och föremål* som tillskrivs honom kommer djävulsföreställningen i de tre protokollen återges. Detta görs under huvudrubrikerna Protokollet över Torsåkers socken, Protokollet över Dals socken och Protokollet över Ytterlännäs socken. I den tredje delen kommer jag diskutera och analysera vad jag i min studie har kommit fram till. I analysen kommer inte de fullständiga resultaten bearbetas då detta skulle göra uppsatsen allt för omfattande. Fokus kommer i analysen ligga vid att belägga ett antingen folkligt eller kyrkligt ursprung för detaljerna i djävulsföreställningen. I den fjärde och sista delen har jag sammanställt en del egna reflektioner kring ämnet och resultat ur uppsatsen. Uppsatsen avslutas med en sammanfattning av uppsatsens innehåll och resultat.

Bakgrund

Trolldom och processer i Europa

Trolldom och magi har varit ett inslag i kultur runtom i världen sedan urminnes tider. Tidiga folkliga föreställningar och myter talar om ondsinta varelser och kvinnliga väsen som flyger omkring på föremål samt trollkunniga som gör nattliga resor.¹⁶ Detta beskrivs både i religiösa sammanhang och inom till exempel folklig medicinkonst. Det var högst vanligt att kloka gummor, gubbar och medicinmän anlätades och hjälpte till vid t.ex. ohälsa och kärleksproblem.

---

¹⁶ Nilsson (2005), s. 9.

Samtidigt satte de skräck i befolkningen då deras magiska kunskaper i denna tid utgjorde ett reellt hot. De trolldomskunniga har under de senare århundradena löpt stor risk att anklagas för trolldom om det till exempel gick snett i deras praktiserande eller om de skaffade sig ovänner i den övriga befolkningen.¹⁷

Myten om trollkonan eller häxan och inslaget av diabolism, där Ankarloo räknar in uppfattningen om trollkonan som djävulens redskap, det förbund dessa sluter med varandra, barnamord, sexuella orgier samt besökandet vid de sammankomster som kallas för häxsabbat, är alla senmedeltida fenomen.¹⁸ Dessa företeelser tros ha växt fram genom en sammanvävning av de olika folkliga föreställningar och myter, som länge funnits som en allmänt accepterad del av vardagen, en överhets strävan efter kontroll över allmogen samt kyrkliga intressen.¹⁹ Viktigt att veta är att den folkliga trolldomskulturen inte ensam kunde bana vägen för de stora häxprocesser som vi i modern tid känner till utan det har i forskning också påpekats att det måste finnas ett visst mentalt klimat hos en befolkning för att denna typ av hysteri ska kunna uppstå. Den typ av mentalt klimat som till exempel skulle kunna uppstå då dåliga skördar och hungersnöd drabbade befolkningen så som den gjorde i till exempel Ångermanland under 1670-talet.²⁰

Mot slutet av den antika tiden i senrepublikens Rom börjar trolldomen kontrolleras mer systematiskt ifrån myndigheternas sida. Kejsarna och senare den kristna kyrkan kom allt efter detta kraftfullt begränsa den magiska rörelsefriheten. Man fick inte längre syssla med vad man själv ville. Magisk verksamhet började ses som ett hot emot den kristna tron och utövarna ställdes inte ovanligen inför rätta som kättare.²¹ Flera studier har visat hur kyrkan och staten i tidigmodern tid kom att samarbeta för att upprätthålla ordningen i samhället.²²

Tanken om häxor och häxsabbater som något ont och mörkt vart rotad hos befolkningen och vidare spridd över västvärlden genom handböcker som exempelvis *Malleus Maleficarum* som utkom 1487. Denna manual skrevs av två munkar vid namn Jakob Sprenger och Heinrich

---

¹⁷ Se Ankarloo (2007), s. 15. Gadelius (1913-1913), s. 1ff. Nilsson (2005), s. 9. samt Åberg (1989), s. 8f.

¹⁸ Ankarloo (2007), s. 78.

¹⁹ Nilsson (2005), s. 8ff.

²⁰ Sundin & Sundin (1978), s. 5.

²¹ Ankarloo (2007), s. 25.

²² Sörlin (1993). Oja (1999). Wallenberg Bondesson (2003).

Institores.²³ I *Malleus Maleficarum* står det skrivet om hur det kan bevisas att häxor existerar, hur häxkonsten utövas samt hur man avslöjar, förhör och oskadliggör dem. *Malleus Maleficarum* var den värsta propagerande handboken bland flera andra verk. Den vart mycket populär och brukades flitigt under nära 200 år. Inte fören trolldomsprocesserna i vårt land hade avslutats i slutet av 1600-talet började denna, också i Sverige inflytelserika handledning sluta användas.²⁴ Anklagelser om trolldom och magisk aktivitet på den europeiska kontinenten går långt tillbaka i tiden. De häxprocesser som kom att uppstå här handlade framförallt om pactum- och sabbatsmål. Precis som de senare svenska processerna.²⁵ Stora häxprocesser på den europeiska kontinenten ökade snabbt och kraftigt i antal under 1500-talet och hade nått sin kulmen redan på 1620-talet.²⁶

Trolldomsprocesser i Sverige

Lika som processerna England, Norge och Danmark så var de äldre svenska trolldomsmålen spridda i både tid och rum. Några massförföljelser var det inte frågan om och brotten betecknades som maleficium eller förgöring som det heter på svenska. Anklagelserna hade i början av 1600-talet övergått från förgöringsmål till att handla om pactum- och/eller sabbatsmål, så som de redan gjorde på den europeiska kontinenten.²⁷ Under 1600-talets andra hälft inleddes en omfattande process i Dalarna och snart pågick massprocesser på flera olika platser i Sverige. Rannsakingar och anklagelser om trolldom insändes till hovrätten och steg mycket snabbt i antal. Under 1660-talets andra hälft fick myndigheterna intrycket av att man höll på att förlora kontrollen. Då tillsattes specialdomstolar, de så kallade trolldomskommissionerna med uppgift att rannsaka anklagelserna på plats ute i landet.²⁸

Kommissionsledamöterna insåg snart vilket tidskrävande arbete detta kom att bli så de sände ut brev till dem, nu ännu fler drabbade orternas präster. Där bad man att de skulle utföra en inledande rannsaking. Allmogen skulle förhöras och listor skulle upprättas över misstänkta trollkonor samt de förda och vittnande barnen. Kommissionen skrev också att de skulle hålla det för ”ett särdeles gott och bepriseligt verk, allenast att allt sker med gott fog och lämpa” om man

---

²³ Se exempelvis Nilsson (2005), s. 10.

²⁴ Institoris & Sprenger (2007), s. 34f.

²⁵ Ankarloo (1971), s. 22.

²⁶ Sörlin (1993), s. 25.

²⁷ Ankarloo (1971), s. 22.

²⁸ Ankarloo (1971), s. 26.

också kunde förmå någon anklagad trollkona att bekänna. Till sin hjälp tog prästerna ibland så kallade visgossar. Detta var fattiga pojkar som drog omkring och vittnade för betalning i mat och pengar mot trollkonor i drabbade socknar. I Ångermanland kom visgossarna från Nordingrå.²⁹ Det berättas att dessa kunde skilja ut trollkonorna genom att de kunde se ett så kallat djävulsmärke på dem. Detta märke eller ett *stigma diaboli* som det annars heter uppträdde på trollkonor som en symbol för att de ingick ett förbund med djävulen.³⁰

Detta skedde också i Torsåkers pastorat.³¹ I oktober 1674 inledde häradsrätten sin trolldomsrannsaking för Torsåkers pastorat vid Hammars gästgivaregård i Ångermanland. Detta var efter att Nordingrågossarna hade stått utanför kyrkan och pekat ut pastoratets trollkonor. Protokollen från rannsakingen är de enda kända primärkällorna som berättar något om denna händelse. I protokollet kan man finna att Torsåkers socken rannsakades mellan den 19 och 21 oktober, Dals socken från den 21 oktober till och med den 27 oktober, och Ytterlännäs omnämns i rannsakningsprotokollet mellan den 28 oktober till och med den 3 november. Det var en och samma grupp människor som i häradsrätten ledde förhandlingarna och det framgår klart och tydligt att det anklagades och vittnades över sockengränserna.

Den slutliga domen av häradsrätten var att 60 personer dömdes att mista livet och ytterligare 11 personer lämnades att dömas eller frias av kommissionsrätten som snart beräknades komma till pastoratet.³² Det var kommissionsrätten som slutligen skulle avgöra vilka som överhuvudtaget skulle straffas och med vad. Protokollet från kommissionsrättens besök i Torsåkers pastorat är sedan runt 300 år tillbaka försvunnet och därav är det slutliga utfallet osäkert. Den enda som säger sig ha använt uppgifter ur en av honom själv författad avskrift till denna är en man som heter Jöns Hornaeus. Dessa uppgifter användes i hans avhandling: *Sannfärdig berättelse: om det för 100 år sedan förelupna grufveliga trulldoms-oväsendet i Sverige i synnerhet lämpadt efter processen i Thorsåker och Angurmanland, der bästa opplysningen funnits* från 1771.

Inom loppet av ett par år tror man att omkring tre hundra människor avrättades för barnaförande, sabbats- och pactumbrott i Sverige. En okänd mängd människor tros också ha avlidit då de satt arresterade på grund av dåliga levnadsförhållanden. Den tortyr många anklagade fick utstå då de

---

²⁹ Ibidem, s. 307f, Ankarloo (2007), s. 230f.

³⁰ Se Ankarloo (1971), s. 14f eller Institoris & Sprenger (2007), s. 232.

³¹ Ankarloo (1971), s. 158.

³² Norberg (2000).

tvingades att erkänna sina egna brott och ange andra ledde också med stor sannolikhet till att flertalet avled.³³ Karaktäristiskt för just svenska processer var just på blåkullafärder och barnaförande.³⁴ Barnvittnesmålen om hur blåkullafärden och häxsabbaten gick till såg med få variationer likadana ut över hela landet, från Småland i söder till Ångermanland i norr. Varifrån sagan om blåkulla härstammar är inte klart men den har troligt förts till vårt vetande med tillexempel resande krigare eller sjömän för mycket länge sedan. Blåkulla har aldrig varit bundet till någon speciell plats i Sverige.³⁵ I Gadelius bok kan man i andra delen få en beskrivning av hur en Blåkullaresa kunde se ut. Här redogjord i korta drag:

Trollpackan sticker en nål i väggen och slinker in i stugan genom hålen. Nu anfäktas den sofvande och bedes medfölja till gästabudet. Barnen tagas utur sängen och sätts på en lång stång, som häxan smörjer ur ett horn, hvilket satan gifvit henne. Ibland begagnar häxan andra fordon, en kalf, en get o. s. v. [...] För att ingen skall märka, att häxan tagit bort den sofvande lägges en tråkubbe i sängen, som genom satans konster antager den sofvandes hamn. [...]

Sedan [...] bär det under en skäligen enkel besvärjelseformel iväg igenom luften. [...] Snart är man i blåkulla, hvilket ställe folkfantasiens oftast tänker sig som en stor och rik bondgård. [...]

Barnen föreställas inför den lede. Han biter och sticker dem i fingret eller annorstädes, inskrifver deras namn i en bok, döper dem på det mest bakvända sätt och ger dem fula namn, [...] och sätter dem att läsa i stora böcker fyllda af förbannelser. Så bortgiftas gossar och flickor med fula varelser, [...] och flickorna föda barn som kokas i en gryta till smörja, hvarmed smörjehornen påfyllas.

Den lede ligger än under bordet, fastkedjad och beskrifves som svart, luden och ful, än är han en landtlig patron, som sitter till bords med häxorna, dansar med dem och därpå regelbundet öfvergår till fästens oanständiga afslutning.

När häxorna hjälpa satan att fila af länken, hvarmed han är fastkedjad [...]. Åtteresan från Blåkulla är lik ditresan. De gåfvor, barnen af trollpackorna erhålla för visad beredvillighet att medfölja, förvandlas efter hemkomsten till spånor, slarfvor, stenar, benbuntar [...].³⁶

---

³³ Ankarloo (1971), s. 44ff samt s. 340ff.

³⁴ Ibidem, s. 27.

³⁵ Gadelius (1912-1913), II, s. 177f.

³⁶ Ibidem, s. 178ff.

Resultat

Protokollet över Torsåkers socken

Benämningar

I materialet namnger man djävulen på fler än ett sätt. De olika benämningarna återkommer med en del undantag vid flertalet tillfällen. Benämningen *Satan* används med en hög frekvens.³⁷ Benämningen tar sig i uttryck också i två andra varianter, *satanas* eller *satanes*.³⁸ Dessa böjelser kan återfinnas i till exempel målet mot änkan Anna ifrån Björned där hon själv gör bekännelsen som följer nedan som det andra citatet. Följande två citat har valts för att visa på hur dessa benämningar i protokollet används:

/../ Erik och Zackarias bewittner att då h: Sigrid för een tijma sedan, då hon här uth war kommen, wille hon them bottaga och föra med sig till Blåkulla, oh som hon intet fick them, reste hon lichwäl åstadh och klaga sin nödh hoos Satan.³⁹

/.../ dhe tuenne wijss-gosserne från Nordingrå, som här gård millan hafua reest, hafua på henne sagdt att hon hafr lijke märkie som andre trullpackorne och att hon skulle hafua tient Satanas.⁴⁰

En andra typ av benämning för djävulen i protokollet är *dhen fuhle* också denna är frekvent förekommande. I de allra flesta fallen förekommer denna benämning i anslutning till att den anklagade berättas dyrka *dhen fuhle* eller att denne ligger hos/med *dhen fuhle* under bordet. Flickan Ella Johansdotter 12 år från Aspby vittnar mot Olof Erikssons hustru Elisabeth från samma by att hon: ”Sedt oh h: Elisabeth ståå på knäån för dhen fuhle och honom bedhet hiälpa sigh.”⁴¹ Ytterligare ett exempel på hur denna benämning brukas finner vi då Lars Aronsson i Hola vittnar på 25 åriga Nils Johansson i Kärvsta att han har ”sedt be:te Nils huar natt i Blåkulla sittis till bordz och rächna penningar med dhen fuhle.”⁴² Benämningen *dhen fuhle* förekommer i olika former. Pojken Zackarias 9 år från Österhammar vittnar på Johan Olofssons hustru Sigrid från Västerhammar att: ”/../ hon ligger oh offta hoos fuhlan undher bordhett.”⁴³ *Fanen* används som benämning vid två

---

³⁷ Norberg (2000), Protokollet över Torsåkers socken, s. 11, 12, 19, 24, 26, 28, 29, 31, 33, 35-37.

³⁸ Ibidem, s. 8, 12, 15, 29, 36.

³⁹ Ibidem, s.11.

⁴⁰ Ibidem, s. 15. Här förekommer benämningen två gånger i samma mål.

⁴¹ Ibidem, s. 6.

⁴² Ibidem, s. 37. För vidare exempel se: s, 4, 6-10, 12, 14-20, 22-28, 30, 31, 33.

⁴³ Ibidem, s. 9, för vidare exempel se: s. 13, 27, 28.

tillfällen. Det andra tillfället är i målet mot Abraham Samuelssons hustru Märit från Vik. Här vittnar pojken Erik Mårtensson 16 år från Blästa att hustru Märit:

/../ tuingatt Erik att taga uth barnen dher i byn. Lärdt honom då han för honom ypnar wäggen, säija: iag skapar kroppn och fanen gifve lijff oh anden. Såledhes tager han uth barnen oh lägger ett annat tingh i dheras ställe, klabb, quast elle wedherträn. Strax får samma tingh i barnens ställe lijf och lijk skepnadh som barnett.⁴⁴

Vid ett tillfälle benämns djävulen som *dhen bundne*. Så uttrycks det i pojken Jon Nilssons vittnesmål mot Olof Erikssons hustru Margareta i Hola. Han vittnar om att hon ”som och ligger och haft beställning hoos dhen bundne under bordhett.”⁴⁵ Vid ett annat tillfälle betecknas djävulen endast med en maskulin benämning, *honom*. Jag väljer att ta med detta som en vedertagen benämning för djävulen då denne i övrigt inte nämns till namn i vittnesmålet fören på näst kommande sida efter citatet. Det ska alltså vara underförstått att det är djävulen det handlar om genom vad det vittnas att den anklagade har gjort. Detta sker i målet mot Johan Jonssons hustru Karin från Kärvsta. Det är då flickan Kerstin som vittnar om hustru Karin att hon ”legatt och hoos honom undher bordhett. Tagit honom i fambn och haft full bestellingh medh honom.”⁴⁶

Den swarta används i olika sammanhang i olika former vilket gör det svårt att alltid kunna avgöra vem eller vad som avses. Ett exempel på hur *den swarta* används som benämning för djävulen är då flickan Brita som är 8 år vittnar på sin mor Lars Jönssons hustru Barbro från Hjärtnäs. Uttalandet skulle kunna tolkas som en beskrivning av en djävulsgestalt lika som det skulle kunna vara en benämning. Vittnet bekänner att:

/../ att modern och alla dhe andre trullpackorna fölle igår natt på knää för den swarta i Blåkulla medh dhen bönnen: k: fadher, hiälp oss att wij intet kunna bekänna oss för ransaachningen som nu stämbd ähr. Modren och dee alle andre trullpackorne liggier huar sin gångh hoos dhen fuhle under bordhett.⁴⁷

---

⁴⁴ Norberg (2000), Protokollet över Torsåkers socken, s. 18f. Samt s. 4.

⁴⁵ Ibidem, s. 24.

⁴⁶ Ibidem, s. 35.

⁴⁷ Ibidem, s. 12. För ytterligare exempel på hur *dhen swartta* används se s. 37

Då trollpackorna, enligt änkan Brita i Västerhammars vittnesmål mot Abraham Samuelssons hustru Märit i Vik ber till djävulen om hjälp att de inte ska erkänna något vid rannsakingen benämner de honom som ”*hiärtans k: fadher*”.⁴⁸

Släktrationer

I protokollet för Torsåkers socken nämns inget direkt släktskap till djävulen. I närhet men som med all sannolikhet inte är av biologiskt slag är att han vid ett tillfälle tilltalas som broder. Uttalandet speglar här med stor sannolikhet ett exempel på hur man ser på den hierarkiska relationen mellan människa och djävul. Vittnen berättar att h: Sara då hon rövar bort flickan Kerstin, säger till henne: /../ stigh up och flog migh till gestebodz, iag skapar kroppen och fanen, min broder, gifuer lijf oh andhen.⁴⁹

Sara Eriksson, 24 år i Salom vittnas det på att hon gifter sig med *en swart karl*. Detta skulle kunna vara djävulen, vilket då skulle göra honom till en äkta make. I målet mot hustru Elisabet vittnas inte bara att hon med en liten svart karl är gift utan också fött hans barn. Dessa barn beskrivs endast som ”små som kattungar.”⁵⁰

Gestalten

Protokollet förtäljer inte några detaljrika beskrivningar av hur djävulen ansågs se ut. Det hänvisas som ovan har nämnts vid ett par tillfällen till *en swartt karl* eller *dhen swartta* vilket skulle kunna tolkas som en visuell tolkning av djävulen.⁵¹ Ett exempel på detta är när pojken Jon i Salom vittnar att han sett Nils Johansson, 25 år i Kärvsta räkna pengar i Blåkulla och att: ”*Een swart karl* rächnar them honom till”.⁵² Blindgossen Olof i Salom vittnar i målet mot Sara Eriksson att denne har stått brud. Den hon gifte sig med var *en swartt karl* som satt på bänken. Han beskrivs ha ”hwijtha strumpor och skoor” på sig. Denna uppgift betygades av flera vittnen på samma sida. Kerstin i Fanom vittnar i samma mål på Sara att hon är gift i Blåkulla med ”een lijten kiöpman i dess anseendhe.”⁵³ Det hänvisas också i protokollet till en *röö karl* eller *rödh karl*.⁵⁴

---

⁴⁸ Norberg (2000), Protokollet över Torsåkers socken, s. 17.

⁴⁹ Ibidem, s. 4.

⁵⁰ Ibidem, s. 29 och s. 6.

⁵¹ Ibidem, s. 12, 18, 29, 37.

⁵² Ibidem, s. 37.

⁵³ Ibidem, s. 29.

⁵⁴ Ibidem, 2, 8, 9, 21.

Det finns uppgifter som tyder på att djävulen inte ansågs vara allt för stor. Snarare uppfattas han vara omkring mänsklig storlek. Vid fyra tillfällen på tre olika sidor så ska de anklagade ha tagit djävulen i famnen.⁵⁵ I målet mot hustru Sigrid vittnas det att hon har gjort sällskap med en röd karl och att han bokstavligen talat ska ha legat på henne.⁵⁶ Vid ett tillfälle beskrivs en svart karl som liten.⁵⁷ Vidare finns det fler uppgifter i protokollet som tyder på att djävulen ansågs ha mänskliga drag. Enligt pojken Olof från Salom ska hustru Elisabet i samma by alltid sitta hos *Satan* i Blåkulla och hålla honom om halsen.⁵⁸ Enligt Lars Aronsson från Hola som bland annat vittnar i målet mot Nils Johannsson från Kärvsta ska djävulen ha en hand. Lars berättar där om hur han har sett *Satan* lagt sin hand på Nils huvud och sagt till honom att han ska vara kungen i Blåkulla.⁵⁹ Igenom hela protokollet så vittnas det om att alla de anklagade kvinnorna har legat med eller hos djävulen under bordet. I målet mot hustru Karin i Kärvsta vittnas det om att hon legat hos honom under bordet, tagit honom i famnen och: ” hafft full bestellingh medh honom.”⁶⁰ Vilket enligt min tolkning med stor sannolikhet betyder att trollkonan i fråga har haft samlag med djävulen. Trollkonor ska också ha fått barn med djävulen.⁶¹ För att det ska vara möjligt bör det ha uppfattats djävulen har ett manligt könsorgan då ingen avvikelse på det området nämns.

När Lars Erikssons dotter Märta, 9 år i Vik vittnar kan anas att djävulen enligt hennes uppfattning antar och skiftar skepnad. Hon säger sig i Blåkulla ha blivit trolovad med en liten karl som skulle ha hetat Johan, så småningom visade en ängel henne hennes trolovade man som nu syntes som en liten hund.⁶² I protokollet framgår också att djävulen kan skratta och ha kul åt saker som roar honom. När flickan Märta ifrån Vik vittnar i målet mot Abraham Samuelssons hustru Märnit från samma by menar flickan att hon och: ” /../ dhe andra föra föhra med sigh korn, salt, brödh, smör oh strömmingh. Då dhe hafua ätit oh druckit kasta dhe alt sådant i elden. Dher effter dhe dantza oh göra sigh lustige oh Satan ther öfr leer oh skrattar.”⁶³

---

⁵⁵ Norberg (2000), Protokollet över Torsåkers socken, s. 28, 31, 34.

⁵⁶ Ibidem, s. 9. För ytterligare exempel se s. 15.

⁵⁷ Ibidem, s. 29.

⁵⁸ Ibidem, s. 28.

⁵⁹ Ibidem, s. 37.

⁶⁰ Ibidem, s. 34. För ytterligare exempel se s. 13, 14, 20, 22-28, 32, 33.

⁶¹ Ibidem, se till exempel s. 6 och s. 29.

⁶² Ibidem, 17

⁶³ Ibidem, s. 17.

Utmärkande egenskaper, kännetecken och föremål

Det första föremålet som kopplas till djävulen och som följer honom igenom hela protokollet är ett bord. Under detta bord ligger *dhen fuhle, fuhlan, dhen bundne* och *en hundh* och trollkonorna berättas gå under bordet till de ovan nämnda. Vid detta bord sitter också trollkonorna, de anklagade männen och de förda barnen då de besöker Blåkulla. Bordet kan återfinnas på så när som varje sida i protokollet och ofta flera gånger. Vid ett tillfälle nämns också hur *en swart karl* sitter på en bänk.⁶⁴ Vidare, som har nämnts tidigare så kopplas färgerna svart⁶⁵ och röd⁶⁶ till djävulen i protokollet. När det gäller den svarta färgen så är denna beskrivande för en ”svart karl” i fem fall, ett fall med en svart bok, en svartklädd man samt svart hund som ligger under bordet. Den röda färgen är i tre fall beskrivande för en ”röd karl”, i ett fall beskrivs hur en pojke vid namn Lars spelar på en munharpa som är: ”rödh af gull” och i ett annat fall är insidan på ett par vita brudskor röd.

I sällskap med djävulen sysslar de män som är i Blåkulla med musikspel och kortspel.⁶⁷ Pengar nämns fyra olika gånger.⁶⁸ Vid ett tillfälle ges en trollkona betalning av djävulen för utförda hushållstjänster. Detta sker med stor sannolikhet på fler än ett ställe i protokollet då man berättar att en kona till exempel får ”städzsel”. Detta är dock inte i skrift kopplat till just djävulen som utbetalare. Vid ett annat tillfälle är beskrivningen av mer indirekt slag. Här hänvisas till en trollkonas äkta make i Blåkulla som en liten köpman. Tredje gången pengar nämns är det kopplat till kortspel och den fjärde gången tas det i flertalet vittnesmål upp att anklagade Nils Johansson i Kärvsta med djävulen räknar pengar, vid bordet i Blåkulla. Nils räknar ”hwijtha oh kopparpennin:r.”⁶⁹ I protokollet framgår att trollkonorna lära sig att läsa. Inte vad som helst utan det är böcker som innehåller förbannelser.⁷⁰

Ther uthläst 2 böcker innehålla förbannelser öfr Gudh oh alt thet som han hafr
skapatt, undantagandes schatan.⁷¹

---

⁶⁴ Norberg (2000), Protokollet över Torsåkers socken, s. 29.

⁶⁵ Ibidem, s. 6, 12, 14, 18, 28, 29, 34, 37.

⁶⁶ Ibidem, s. 8, 9, 21, 25, 29.

⁶⁷ Ibidem, s. 24, 25, 27.

⁶⁸ Ibidem, s. 15, 29, 30, 37.

⁶⁹ Ibidem, s. 37.

⁷⁰ Ibidem, s. 2-9, 12-14, 16-20, 23-28, 30, 31, 33-36.

⁷¹ Ibidem, s. 17.

Förbannat Gudh oh Gudz ord, fahr oh mohr, syster oh bror, himmel oh jool oh alla som ther uthr boo. Scatan oh humblan exeemple eller undantagne.⁷²

Uthläsit ther 4 böcker, förbannat himmell oh jordh, fahr oh mohr, syster oh bror, Gudh oh hanss helga ordh etc.⁷³

I dessa läsningar nämns att skatan och i vissa fall humlan är undantagna förbannelse.⁷⁴ Dessa förknippas på så sätt med djävulen och dennes intressen. Andra djur som tycks förknippas med djävulen är hunden⁷⁵ och ormen.⁷⁶ På ett ställe i protokollet nämner man det djävulsmärke som blivit karaktäriserande för visgossars verksamhet i de svenska processerna. Det är i målet mot 70 åriga, änkan Anna i Björned som visgossarna från Nordingrå har pekat ur denne som en av de trollkonor som bär märket.⁷⁷ I protokollet nämns vid flera tillfällen att visgossarna har pekat ut trollkonor men inget om något djävulsmärke nämns på dessa ställen. *En swart karl* berättas ha döpt 11 åriga Märtas två barn i Blåkulla.⁷⁸ I målet mor hustru Sigrid från Västerhammar vittnar pojkarna Erik och Zackarias om hur Sigrid för en timme sedan förgäves, försökte föra med sig dem till Blåkulla och då reste till *Satan* och klagade sin nöd. Sedan återvände hon till tingsförhandlingen osynlig så att hon på så sätt hindrar flera av vittnena att bekänna sig på henne. Huruvida det är djävulens verk att göra henne osynlig framgå dock inte helt klart.⁷⁹

I protokollets inledande mål mot den 50 åriga änkan Brita i Västerhammar vittnas det om hur *en röö karl* i Blåkulla har hållit ting.⁸⁰ Han lovar här att han ska hjälpa dem att ej bekänna sig på rannsakingen. Denna hjälp lovar han fler gånger i protokollet.⁸¹ När trollkonorna skapar bäror eller lägger föremål i barns ställe för att inte de ska saknas ber de djävulen om hjälp att ge dessa liv. I målet mot hustru Märet från Vik berättar pojken Erik att hustru Märit tvingat honom att föra barn. Hon har lärt honom att han när han ska ta ut barnet ska säga: ” iag skapar kroppn och fanen gifve lijff oh anden. /../ oh lägger ett annat tingh i dheras ställe, klabb, quast elle wedherträn.

---

⁷² Norberg (2000), Protokollet över Torsåkers socken, s. 20.

⁷³ Ibidem, s. 24.

⁷⁴ Ibidem, s. 2, 4, 7, 12, 17, 18, 20, 23, 31.

⁷⁵ Ibidem, s. 14, 17. På s. 24 talas om *dhen bundne* under bordet.

⁷⁶ Ibidem, s. 21.

⁷⁷ Ibidem, s. 15.

⁷⁸ Ibidem, s. 18.

⁷⁹ Ibidem, s. 11.

⁸⁰ Ibidem, s. 2, 4.

⁸¹ Ibidem, s. 2, 17, 19.

Strax får samma tingh i barnens ställe lijf och lijk skepnadh som barnett.”⁸² Djävulen berättas också i protokollet ha läkande egenskaper. Detta illustreras också i ovan nämnda målet mot hustru Märit. Här vittnas det att trollkonorna slåss om vem som först ska få ligga hos djävulen under bordet så pass att de får blodiga sår och: ”dhen fuhle under bordhett lääker strax dhem.”⁸³

Protokollet över Dals socken

Benämning

På samma vis som i protokollet över Torsåkers pastorat så finns det i protokollet över Dals socken flera olika benämningar för djävulen. Också i detta protokoll används *satan* i stor utsträckning för hänvisning till denne.⁸⁴ Djävulen tilltalas också i stor omfattning som *den fuhle*.⁸⁵ De båda beteckningarna är klart överrepresenterade som benämningar då de ofta används fler än en gång på många av protokollets sidor. Andra former av *den fuhle* som i protokollet används är *fuhlan*, *dhen fulle* och *dhen fuhlen*. Dessa används endast en gång var. Dels då flickan Sara i Ålsta vittnar på Märten Johanssons hustru Brita i Ärsta och säger att hon:

././ legatt hoos dhen fuhlen under bordhett, för honom knäfallit och bedit honom: k: brodher, låth migh aldrig bekänna migh. Han rächte henne handhen, henne aldrig swijker.⁸⁶

Dels då pojken Erik Eriksson vittnar på Mats Olofssons hustru Anna i Ålsta och berättar att han har:

Sedt oh h: Anna ther liggia hoos fuhlan under bordhett. Stådt oh på knä for honom och tillbijdit att hjälpa sigh som oh dhe andre barnen betyga.⁸⁷

I protokollet över Dals socken börjar djävulen mycket omfattande benämnas på liknande sätt som man inom kristendomen talar om Gud då det gäller dennes trefaldighet. ”././ alt sedhan dyrkat Satan och dess trefaldigheet för sin Gudh.”⁸⁸ Detta för med sig att djävulen vid vissa tillfällen benämns som *Gudh* och *Jesus*. Vid ett par tillfällen berättas det om hur anklagade också ska ha

---

⁸² Norberg (2000), Protokollet över Torsåkers socken, s. 18f. För ytterligare exempel se s. 4.

⁸³ Ibidem, s. 16.

⁸⁴ Norberg (2000). Protokollet över Dals socken, s. 39-41, 44, 47-49, 51, 52, 55-82, 84.

⁸⁵ Ibidem, s. 40- 43, 45- 47, 49- 51, 53-56, 63, 68, 69, 71, 73-75, 78, 79, 82, 84.

⁸⁶ Ibidem, s. 46.

⁸⁷ Ibidem, s. 43f. För exemplet där *dhen fulle* används se s. 69.

⁸⁸ Ibidem, s. 59. För ytterligare exempel på kopplingen till Gud, Jesus eller Gudfader se s. 42, 47, 56, 60, 61, 63-65, 68, 72, 73, 75, 76, 78, 80- 82, 84.

bett till denne som *kära fader*. Exempel på dessa olika benämningar illustreras i följande urval av citat:

Tient länge Satan oh thet hon nämbner stadigt Jesus, menar hon Satan sin huussboendhe.⁸⁹

Till dhett tinget sagdt: iag skapar kroppen, kom tu Jesus /:dhen onde förstændhes:/ och gif lijf och andhe, då blef thet i hennes skepnadh och gick till kyrkian.⁹⁰

Sedt henne ther knäfalla för Gudhen under bordhett. Jesu i högsätet och then andom på bänken sitter.⁹¹

knäfallit för Satan, honom oh hans trefaldigheet tillbijdit och honom förrrsäkrat aldrig sig bekänna.⁹²

Satan som ligger undher bordhett troo dhe på och kalla honom Gudh fadher i himmelen och dhen swartta som sitter i högsätet kalla the ther Jesus. Dhen h: anda hafr han än intet ther fått see och då modren oh andre trullpackor uthtaga banen säger han, då han lägger någott i dess ställe: iag skapar kroppen, kan du Jesus och gif lijf och anda.⁹³

Änkan Cecilia över 90 år gammal ifrån Flögsätter nekar fullkomligt till anklagelserna som riktas mot henne. I hennes mål benämns djävulen vid ett tillfälle som *fanen* och i anslutning till detta kan man se hur fanen används som en annan benämning för *satan* för att övertyga om tidigare givna uppgifter. I följande citat vittnar flickan Sara från Ålsta och flickan Brita från Flögsätter mot änkan Cecilia:

Flickan Sara i Ålsta vittnar äfuen sammaledes. Sedt och henne, Cecilia, liggia hoos Satan under bordhett. Flickan Brita i Flögsätter sedt oh henne legatt på fanen under bordhett, honom om halsen hållit och bedit sig hiälpa. Wille han skal sig aldrig bekänna.⁹⁴

Pojken Kristoffer i Norum vittnar i målet mot Nils Erikssons hustru Sara, 52 år i Ärsta att han har sett: ”h: Saras son Erik i Blåkulla läsa i book och styrkes i hufuudett af dhen swartta.”⁹⁵ *Dhen*

---

⁸⁹ Norberg (2000). Protokollet över Dals socken, s. 49.

⁹⁰ Ibidem, s. 56

⁹¹ Ibidem, s. 58

⁹² Ibidem, s. 58

⁹³ Ibidem, s. 51.

⁹⁴ Ibidem, s. 65.

⁹⁵ Ibidem, s. 67. För ytterligare exempel se s. 59.

swartta används endast vid två tillfällen i protokollet över Dals socken. I övrigt hänvisas ofta till en svart karl på olika vis.⁹⁶

Släktrationer

Protokollet över Dals socken förtäljer inte alls mycket om vilka släktrationer djävulen under den aktuella tiden föreställdes ha. Vittnen berättar i två fall om att trollkonorna, genom att ha haft sex med djävulen blivit havande.⁹⁷ Ett exempel är i målet mot Jöns Larssons hustru Brita, 70 år i Ålsta vittnar bland andra pojken Olof Matsson från samma by. Han berättar att hustru Brita är i Blåkulla och lika som andra trollpackor har legat under bordet hos satan. Han berättar också att hustru Brita i Blåkulla sedan födde flera barn, som alla liknade grodor.⁹⁸ I målet mot änkan Sara i Norum vittnar hennes son Kristoffer, 16 år att han av sin mor blivit förd till Blåkulla och att han där blivit gift med en piga som heter Barbro. Kristoffer berättar vidare att hans fru sedan dess ofta har bolat med *dhen swartta* som sitter på bänken men att han inte vet om hon därav har fött några barn.⁹⁹ Flickan Annika i Ålsta menar att djävulen kan vara äkta make då hon vittnar på hustru Kerstin att hon i Blåkulla är gift och har legat hos *dhen fulle* under bordet.¹⁰⁰

Vid ett tillfälle vittnar flickan Sara i Ålsta att Mårten Johanssons hustru Brita fallit på knä för fuhlen och tillbedit honom som sin kära broder då denne vill ha hjälp att inte vara svag och bekänna sina trolldomsbrott.¹⁰¹ Vid ett annat tillfälle vittnar pojken Per från Galagök att han har sett änkan Anna, 60 år i Mo ligga under bordet hos *den fuhle* och kallat honom kära fader.¹⁰² På samma sätt som i Torsåkersprotokollet så tror jag att detta snarare beskriver den hierarkiska relationen mellan djävul och människa än att det visar en uppfattning om biologiskt släktskap. I protokollet framgår det att djävulen dyrkas i trefaldighet. Man vittnar om att *en swartt* i högsätet är djävulens son.¹⁰³

---

⁹⁶ Norberg (2000). Protokollet över Dals socken, s. 51, 60, 78, 83.

⁹⁷ Ibidem, s. 61, 77.

⁹⁸ Ibidem, s. 61.

⁹⁹ Ibidem, s. 59.

¹⁰⁰ Ibidem, s. 69.

¹⁰¹ Ibidem, s. 46.

¹⁰² Ibidem, s. 73. För vidare exempel se s. 47.

¹⁰³ Ibidem, s. 60.

Gestalten

I detta protokoll är tanken om djävulens treenighet klart uttalad. Detta för med sig att djävulen uppträder i de tre gestalterna, *Gud (fadern)*, *sonen (Jesus)* och *den helige ande*. För exempel se följande citat:

Sedt henne ther knäfalla för Gudhen under bordhett. Jesu i högsätet och then andom på bänken sitter.¹⁰⁴

Ther dyrkat Satan för sin Gudh. En swahrtt i högsätet för hanss son som dhe kalla Jesus, en på bäncken för tredie persson. Hon hafr oh hafft full gärningh medh Satan undher bordhett.¹⁰⁵

Bekänner härtill stadigt trodt på Satan under bordhet för sin Gudh, dhen i högsätet sitter för Jesus och der på bäncken för tridie persson. Dhem dyrkat oh tilbjudit, trodt oh hoos timbermans sonen, dher hoos cammaren warit ett helfuete som Satan henne ingifuit hafuer.¹⁰⁶

Dhenne h: Brita neekar att Gudh icke ähr Jesus, icke heller ähr Jesus någon Gudh. Lichwäl står och stadigt roopar: wälsignet ware min Gudh och Jesus. H: Anna säger henne i ögonen, Gudh tröste tig, du giör nu äfuen som iag giordhe, förre ränn iagh migh bekendhe att dhen Satan hon här till hafr tient, ropar hon till oh kallar Gudh oh dhen i Blåkullas högsäthe besitter, kallar hon Jesus.¹⁰⁷

Det är i protokollet sparsamt när det gäller beskrivningar om hur djävulen ser ut. Denne tilltalas vid fem tillfällen som *dhen swartta*, *en swartt* eller *en swartt karl*.¹⁰⁸ Huruvida detta är en hänvisning till en exempelvis färgen på kläderna som han bär eller till hans sätt att vara är svårt att avgöra. I målet mot hustru Annas dotter Cecilia, 20 år i Mo vittnar dock flickan Sara att denne: ”gådt till dn fuhle under under bordhett. Oh hoos honom legatt hafr ther hoos en man medh swart kappa oh swartt wijda byxor.¹⁰⁹ Att djävulen inte anses vara allt för stor illustreras genom att han vid ett par tillfällen ska ha legat på anklagade trollkonor.¹¹⁰ Vid fyra tillfällen berättas det också att anklagade ska ha tagit honom i famnen.¹¹¹ Detta är indirekta beskrivningar om att djävulen inte uppfattas som stor. Enligt vittnesmålen har djävulen i övrigt en hals vilket till exempel visas i målet mot hustru Brita i Ålsta då vittnen betygade att hon: ”Hoos honom legatt

---

¹⁰⁴ Norberg (2000). Protokoll över Dals socken, s. 58.

¹⁰⁵ Ibidem, s. 60.

¹⁰⁶ Ibidem s. 64.

¹⁰⁷ Ibidem, s. 72.

¹⁰⁸ Ibidem, s. 51, 59, 60, 78, 83.

¹⁰⁹ Ibidem, s. 72.

¹¹⁰ Ibidem, s. 42, 43, 46, 65, 72.

¹¹¹ Ibidem, s. 42, 48, 53, 61.

undher bordhett, om halssen hållit och full gierningh med honom haft.”¹¹² Att hustru Brita lika som de allra flesta anklagade trollkonorna ska ha haft full ”gierningh”, beställning eller rent av bolat med djävulen indikerar också på att denne då anses ha ett manligt könsorgan.¹¹³ I protokollet vittnas det också om att trollkonor genom ”handebandh” lovat djävulen att de aldrig ska bekänna sig.¹¹⁴ Vilket av allt att döma betyder att en överenskommelse sluts genom handslag. Detta innebär att en föreställning om att djävulen hade åtminstone en hand.

Det är inte alltid lätt att veta vad som i äldre skrifter avses till exempel på grund av ålderdomligt språk eller dålig interpunktion. Med detta sagt vill jag med viss osäkerhet under denna rubrik också referera till målet mot pigan Sigrid i Ärstad. Här bekänner Sigrid nämligen att hon när hon besökte Blåkulla vart vigd med en man med namnet Per. Med denne fick hon så småningom ett barn som av djävulen kastades i kitteln. När detta var färdigt ändrade hennes man skepnad till en hund.¹¹⁵ Om djävulen rent av skulle kunna byta skepnad till en människa och till en hund som i fallet med Sigrid kommer diskuteras i uppsatsens analysdel. I målet mot pigan Sigrid i Ärsta skildras en uppfattning om att djävulen kan hålla av någon. Här vittnas det nämligen att: ”hon af Satan myckit afhållen ähr. Hoos honom ligger oh kysser.”¹¹⁶ Djävulen beskrivs också som mycket ond i protokollet då Hans Kristiersson i Östhammar vittnar att han sett djävulen, med hjälp av en stor kam dragit av huden över huvudet på Lars Perssons hustru Karin från Lästa. Sedan spikade han upp henne på väggen och bröt av ryggen på henne och kastade henne med huvudet först ner i kittlen.¹¹⁷

Utmärkande egenskaper, kännetecken och föremål

Det mest framstående föremålet som kopplas till djävulen är ett bord. Under detta bord ligger djävulen med trollkonorna. Vid bordet sitter också djävulen i sällskap med de anklagade och de förda barnen.¹¹⁸ I protokollet vittnas också om en kyrka¹¹⁹ där man samlas och där kvinnor ”taga

---

¹¹² Norberg (2000). Protokollet över Dals socken s. 60. För vidare exempel se s. 42, 60, 62, 65, 70.

¹¹³ Ibidem, s. 53, 57-63, 65, 68, 71- 76, 78, 79, 81, 82, 84.

¹¹⁴ Ibidem, s. 41, 71, 72, 78-80.

¹¹⁵ Ibidem, s. 77. För ytterligare exempel på detta se s. 43.

¹¹⁶ Ibidem, s. 77. Att trollkonan kysser djävulen förekommer på fler ställen i protokollet.

¹¹⁷ Ibidem, s. 75. Hustru Karin avled i sitt hem den 23 oktober, mitt uppe i rannsakingen och hann alltså aldrig stå inför rätta se, s. 58. Hon hann dock genom sina vittnesmål både erkänna sin egen skuld och vittna på andra.

¹¹⁸ Ibidem, s. 40-51, 53-56, 58, 60- 69, 71-76, 78-84.

¹¹⁹ Ibidem, s. 46, 63.

sacramente”. Djävulen berättas också hålla ting.¹²⁰ På tinget lovar människorna att vara djävulen trogen och djävulen själv lovar dels på tinget men också i personliga uppgörelser med trollkonor som ber om hjälp att hjälpa dem så länge de tjänar honom väl.¹²¹ En annan sida av djävulen skildras då han i flera fall uttryckligen hotar trollkonorna om de skulle bekänna sig. De kan då straffas med böter, att hamna i helvetet hos ”timmermans son” eller någon form av fysisk bestraffning.¹²² Färgerna svart, röd och grön nämns i samband med djävulen.¹²³

Djävulen beskrivs ha läkande egenskaper i protokollet. Även här beskriver vittnen hur trollpackorna slåss om vem som först ska få ligga hos djävulen som de menar att han läker de sår som de får.¹²⁴ Han beskrivs också, indirekt som ödmjuk genom att vittnen på flera ställen beskriver hur han stryker människor över huvudet.¹²⁵ Djävulen beskrivs ge också liv till döda ting. Då trollkonorna för bort barn gör han diverse ting levande och lika de förda barnen så att de av sina anhöriga ej saknas. Lika så används sådana då trollkonorna själva lägger saker i sitt ställe så de slipper gå till kyrkan på nattvarden.¹²⁶ De djur som knyts till djävulen är hunden¹²⁷ och ormen¹²⁸. Att man i protokollen befinner sig i Blåkulla råder det inga tvivel om. Helvete beskrivs som något någon annanstans. I Blåkulla tycks djävulen hålla gästabud. I målet mot hustru Sara bekänner hon dock att hon: ”några gånger hoos honom soopat stugun.”¹²⁹

Aktiviteter som förknippas med djävulen i protokollet är musikspel då en pojke vid ett tillfälle ägnar sig åt harpspelande¹³⁰ samt otrohet,¹³¹ då två kvinnor blir gift i blåkulla men ändå är samman med djävulen. När det gäller otrohet kan nämnas att majoriteten av de anklagade är gifta kvinnor. Att de då erkänner ha varit samman med djävulen bör alltså också det räknas som otrohet. Läsning av böcker är en aktivitet som även i detta protokoll kopplas till djävulen. Dessa böcker innehåller samma förbannelser som återfinns i Torsåkersprotokollet.¹³² Ett exempel på

---

¹²⁰ Norberg (2000), Protokollet över Dals socken, s. 68, 69, 71, 73, 74.

¹²¹ Ibidem, s. 41, 46, 47, 48f, 51, 55, 67.

¹²² Ibidem, s. 42, 44, 52, 55.

¹²³ Ibidem, s. 41, 50, 51, 59, 60, 67, 74, 83.

¹²⁴ Ibidem, s. 40, 54, 55.

¹²⁵ Ibidem, s. 67, 83, 84.

¹²⁶ Ibidem, s. 41, 51, 56.

¹²⁷ Ibidem, s. 43, 77.

¹²⁸ Ibidem, s. 41.

¹²⁹ Ibidem, s. 59. För vidare exempel se s. 68.

¹³⁰ Ibidem, s. 82.

¹³¹ Ibidem, s. 74, 79.

¹³² Ibidem, s. 39-43, 45-52, 54, 59, 61, 64, 66, 70, 81.

skiftningar i detaljer kring detta är i målet mot hustru Sara i Norum där hennes son Kristoffer bekänner att modern för honom till Blåkulla och att han där utläst 3 böcker, den första var ABC-boken, den andra som lilla katekesen och den tredje som ”evangelij-booken.”¹³³ Djävulen berättas i protokollet hålla ting där trollkonorna träffades.¹³⁴ Det berättas också att en del som kommer till Blåkulla får en ”städzsle” eller ”stadgepeningar” för utförda tjänster. Denna delas vid ett par tillfällen ut av djävulen själv. Annars är det erfarna trollkonor som har den uppgiften.¹³⁵ I protokollet nämns att vijsgossarna i Nordingrå har betygat att flertalet kvinnor är trollkonor. Djävulsmärket nämns dock bara vid två tillfällen.¹³⁶

Protokollet över Ytterlännäs socken

Benämning

I protokollet över anklagade i Ytterlännäs socken råder inget undantag gällande den omfattning som benämningen *satan* används i. Denna benämning upprepas vid flertalet tillfällen och ofta fler än en gång per sida.¹³⁷ Benämningen *dhen fuhle* används dock i detta protokoll i mycket liten utsträckning. Sällan upprepas benämningen på samma sida utan ersätts istället av en annan benämning, ofta *satan*.¹³⁸ Satan förekommer i varierad form, *satana* vid två tillfällen. Det första av följande citat är hämtat från protokollets inledande mål mot den ogifta Brita Hansdotter, 32 år i Lästad och det andra citatet är plockat ur den från Lästa, 18 åriga pigan Kerstin Hansdotters mål:

H: Anna i Ålsta tygar och på Brita, att hon för till Satanas. Hafr tient som barnen hafa bekändt.

H: Karin i Ärsta, hennes syster, bedher henne bekänna sig: tu weet wäl att wår modher hafr bådhe tigh oh migh i Satana dienst förfördt.¹³⁹

Vid ett tillfälle varierar också formen på benämningen *dhen fuhle*. Det är i målet mot änkan Sigrid, 70 år i Västerhammar där flera barnvittnen tygar på att Sigrid när hon kommer till *satan*

---

¹³³ Norberg (2000). Protokollet över Dals socken, s. 59.

¹³⁴ Ibidem, s. 68, 69, 71, 73.

¹³⁵ Ibidem, s. 40, 41, 47, 49, 50, 77, 81.

¹³⁶ Ibidem, s. 77, 83.

¹³⁷ Norberg (2000), Protokollet över Ytterlännäs socken, s. 85-87, 89-102, 104-121, 124-127.

¹³⁸ Ibidem, s. 86, 90, 99, 100, 103, 110, 111, 119, 120, 123, 126.

¹³⁹ Ibidem, de två citaten är hämtade från s. 86 samt s. 88.

säger: ”wee förbannat tigh. Han henne suarar: ~~den~~ fuulen tage thig, kom /: säger han :/ och tagh migh i handh ther på, thet hon i största wenligheet effterkommer.”¹⁴⁰

I detta protokoll benämns även djävulen som *fanen*. Dels används denna benämning vid läsningar¹⁴¹ och dels i målet mot Erik Jonsson, make till anklagade Cecilia i Blästa. Där det vid två olika tillfällen i stället brukas i ett annat syfte.¹⁴² Följande två citat visar exempel på hur benämningen i dess olika former används.

Bäran sielff giordt aff allehandha slag: hår, blåmster och löfträquistar, sampt tråå eller garn. Då hon hafr alt sådant tillhopa lagt rörer hon medh fingret dher uthj soolwindt eller mooth solennes gångh och säger: iag skapar kroppen oh fanen gifuer tigh lijf och andha.¹⁴³

Per Olofsson i Aspby wittnadhe att Erik Jonsson i fiöl om korssmessan i Härnösand, uthj sitt fyllerij, myckit swor oh gaf sigh fanom i wäldh. Upkastadhe een hoop hwijtha penningar på bordhett. Skrytte och sadhe: menar tu att iagh icke äger penningar oh menar tu att fanen icke ähr här tillstädhes.¹⁴⁴

I protokollet uttalas vid flera tillfällen att djävulen dyrkas i tre personer. Detta innebär att denne benämns som *Gudh, fadher, Jesus, tredie personen*.¹⁴⁵ Se exempel i följande citat:

Kallat honom under bordhett sin fadher, honom tillbedit för sin Gudh, om hjälp att hon måtte få lefua. Hoos honom och legatt.¹⁴⁶

././ bohlat medh Satan under bordhett, stådt på knä för honom och bedit få lefua. Satan henne låfuat få lefua allenast hon tienar honom wäl. Satan under bordhett åkallar hon för sin Gudh i himmelen dhen swartta i högsäthett för Jesus i hemmelen oh een swartt karl på bänken för tredie personen.¹⁴⁷

Satan her till dyrkat för sin Gudh, dhen i högsätet sitter för sin Jesum oh dhen som på bänncken sitter, för tredie personen.¹⁴⁸

---

¹⁴⁰ Norberg (2000), Protokollet över Ytterlännäs socken, s. 126.

¹⁴¹ Ibidem s. 87, 104.

¹⁴² Ibidem, s. 117, 122.

¹⁴³ Ibidem, s. 87.

¹⁴⁴ Ibidem, s. 122.

¹⁴⁵ Ibidem, s. 89, 91-93, 95, 96, 98, 99, 101, 102, 104-109, 113, 114, 121, 125-127.

¹⁴⁶ Ibidem, s. 91.

¹⁴⁷ Ibidem, s. 92.

¹⁴⁸ Ibidem, s. 95.

Hon gådt under bordhet till Satan oh medh honom bohlat. Stådt på knäen för honom oh sagt: Jesus i himmelen statt mig bij, att iag icke måtte kunna bekänna migh.¹⁴⁹

Vid tre tillfällen benämns djävulen som hunden och det är en och samma pojke som vittnar i alla tre fallen. Vid det första tillfället vittnar pojken Jon Andersson från Nordanåker mot Hans Mårtensson hustru Margareta, 70 år i Lästa. Denna säger han sig ha sett ligga ”hoos hund under bordet oh för honom knäfaller oh beder få lefua.”¹⁵⁰ Den andra gången detta händer vittnar han att han har sett hustru Märit i Näs ”legat oh bohlat medh hundhen undhr bordhett. Stådt på knä för honom oh bedit stå sigh bij, att hon icke må bekänna sigh.”¹⁵¹ Den tredje gången är i målet mot Per Perssons hustru Anna i Näs. I detta fall vittnar pojken Jon att han har ”./ sedt h: Anna i blåkulla liggia hoos hundhn under bordhett, medh henne bohlatt.”¹⁵²

I detta protokoll kallas också djävulen för just *diefuul* eller *djävul*. Detta sker vid fem tillfällen:

Då hon sätter hornett, som hafr enn syyl i sin lilla ända, på wäggen eller fönstrett. Uplåtes för henne, som een döör, går hon till barnett eller dhen menniskan hon will hafua ther uth, säger hon: kom nu diefuulzbarn, får så wäldh öfr thet oh lägger någott tingh i dess ställe oh säger: iag skapar kroppen oh Satan gifuer lijf och andhe.¹⁵³

då hon sätter stickan i wäggen säger hon: fanen gif här igenom miölk, eller oh: sticka, sticka giff miölk i diefuulens nampn.¹⁵⁴

Sedhan bleef strax giffit medh en man heeter Djävul, medh honom bolat och fådt i Blåkulla 2 barn huardt åhr som strax uphackades och i kittelen upkokadhes./.¹⁵⁵

Denne Erik oh be:te pojken Olof tyga oh på henne, att då hon inkommer säger hon: Gudh fredh diefuul. Swarar Satan tagh migh i handh ther på. Då gifr hon honom handen. Thet giöra alla trullpackor enär dhe tijt kommer.¹⁵⁶

Bekänner oh aldrih siälff warit i kyrkian eller till Gunz bordh, uthan egenom dieffuulens konst äfuen som dhe andra, i sitt ställe åstadh sändt stubbar ././ klabbar eller andra dödhe tingh.¹⁵⁷

---

¹⁴⁹ Norberg (2000), Protokollet över Ytterlännäs socken, s. 101.

¹⁵⁰ Ibidem, s. 93.

¹⁵¹ Ibidem, s. 97.

¹⁵² Ibidem, s. 100.

¹⁵³ Ibidem, s. 95f.

¹⁵⁴ Ibidem, s. 104.

¹⁵⁵ Ibidem, s. 105.

¹⁵⁶ Ibidem, s. 127.

¹⁵⁷ Ibidem, s. 108.

En annan benämning som i protokollet används är: *Gudh Sate* och denna benämning används bara vid ett tillfälle. Detta är när änkan Sigrid, 28 år i Näs bekänner sig. Hon erkänner att:

Alldrigh sielff warit till kyrkian heller till herrens högwärdiga nattwardh. Sändt åstad i sitt ställe getter, halm, kärfuvar, stubbar, quastar, wedeträän eller någett annat tingh. Då hon sådant hafr giordt säger hon till thet tingett: iagh skapar kroppen oh tu min Gudh Sate. Gif ther lijf oh ande.¹⁵⁸

Släktrationer

I protokollet över Ytterlännäs socken kan man finna ett fall där djävulen tilltalas som fader. Det är i målet mot Nils Anderssons hustru Barbro, 39 år i Forsed som dottern Margareta, 12 år vittnar att modern har ” kallat honom under bordhet sin fader, honom tillbedit för sin Gudh, om hjälp att hon måtte få lefua.”¹⁵⁹ Vid ett tillfälle bekänner hustru Margareta i Lästa hur hon gör för att lyckas föra med sig barn från deras hem utan att det upptäcks att de är borta. Hon berättar hur hon lägger en vedklabbe i dess ställe och till denna säger hon: iag skapar kroppen, gif tu Jesus min brodher ther uthj lijf oh anda”. Detta gör att klabben tar barnets skepnad och att ingen kan märka att barnet är borta.¹⁶⁰

Det är flera av de anklagade som anklagas för och som i flera fall själva erkänner att de genom att ha haft samlag med djävulen har blivit havande och fått flera barn. I protokollet finns ingen beskrivning över hur dessa barn ser ut men klart framgår det av texten att det är *satan* eller som i ett av fallen *dhen fuhle* som är far till barnen. Med ett undantag är alla dessa som med honom fått barn vigd samman med honom. Nedan följer citat som visar på detta:

Ther stådt brudh medh en swart karl, Per be:t, som nu synes som dhen fuhle. Medh honom bohlat och ther af födt 3 barn, som hennes modher sönderhackadhe oh i kittelen upkokadhe.¹⁶¹

Warit medh Satan giffit oh fådt tuenne barn som hennes modher söndher hackadhe oh i kittelen kastadhe, dhem upkokat oh till smörrielse i hornett tagit/../¹⁶²

---

¹⁵⁸ Norberg (2000), Protokollet över Ytterlännäs socken, s. 95.

¹⁵⁹ Ibidem, s. 91.

¹⁶⁰ Ibidem, s. 108.

¹⁶¹ Ibidem, s. 103.

¹⁶² Ibidem, s. 103.

Blifuit i Blåkulla giffit medh sin man Satan, aflat 4 barn, huilka söndrhackades oh upkokadhes, ther af hon i sitt horn fick smörrielsse.¹⁶³

Sedhan bleef strax giffit medh en man heeter Djävul, medh honom bolat och fådt i Blåkulla 2 barn huardt åhr som strax uphackades och i kittelen upkokadhes /../.¹⁶⁴

Aff Satans boferij födt ett barn huardt åhr sedan hon tijt kom.¹⁶⁵

Gestalten

Vid fyra tillfällen nämns i protokollet färgen svart som karaktäriserande för djävulen.¹⁶⁶ Vid två av dessa är det kopplat till djävulens treenighet. *Dhen swartta* och *en swartt karl* representerar här Jesus. Djävulens treenighet nämns i protokollet nio gånger.¹⁶⁷ Ut över detta hänvisar man till djävulen som enbart Gud 12 gånger. Ett exempel på det senare är när flickan Karin, 9 år från Forsed bekänner på sin mor hustru Barbro, 39 år. Karin vittnar att: ”Dhen som under bordhett ligger, hålla the för Gudh i himmelen, dhen hennes modher dyrkar och knäfaller och under honom legatt.”¹⁶⁸

En annan skepnad djävulen tycks ta i protokollet är en hund. Det är i tre olika mål som pojken Jon i nordanåker vittnar om detta.¹⁶⁹ När han vittnar på Hans Mårtensson hustru Margareta, 70 år i Lästa säger han att hon: ”Ligger hoos hund under bordhet oh för honom knäfaller oh beder få lefua.”¹⁷⁰ I målet mot hustru Barbro vittnar Nils Håkanssons son Per, 9 år från Färesta att han har sett: ” h: Barbro kyssa dhen fuhle under bordhett. Hon oh dhe andre keringarne såge på hanss jernkeedh oh willia hafua honom lööss. Dhe gråtha dhå dhe see kiädian blifua kiockare”¹⁷¹ Här visas föreställningen om djävulen som fastkedjad.

Uppgifter tyder i protokollet att djävulen inte uppfattas som ovanligt stor. I målet mot hustru Anna vittnar pojken Per från Näs att han har sett denne Anna bohla med *Satan* under bordhett

---

¹⁶³ Norberg (2000), Protokollet över Ytterlännäs socken, s. 98.

¹⁶⁴ Ibidem, s. 105f.

¹⁶⁵ Ibidem, s. 109.

¹⁶⁶ Ibidem, s. 89, 91, 92, 103.

¹⁶⁷ Ibidem, s. 89, 92, 95, 105, 107, 107, 109, 113, 114.

¹⁶⁸ Ibidem, s. 89. I övrigt finns exempel på denna användning på s. 89, 91-93, 93, 95, 96, 99, 104, 104, 106, 121.

¹⁶⁹ Ibidem, s. 93, 97, 100,

¹⁷⁰ Ibidem, s. 93.

¹⁷¹ Ibidem, s. 90.

och att han ofta ligger på henne och som det uttrycks ”jockzsar som een oxen.”¹⁷² I protokollet framgår det också att djävulen har ögon som tvättas,¹⁷³ en hand att skaka,¹⁷⁴ samt ett huvud som han blir klappad och struken på.¹⁷⁵ Djävulen kan le åt något han gillar,¹⁷⁶ hjälpa till vid förfrågan,¹⁷⁷ och kan uppfattas som sträng.¹⁷⁸ Han porträtteras rå och hänsynslös då det berättas om hur han straffat hustru Karin från Lästad i Dals socken då hon bekämt sig inför häradsrätten. Denna kvinna flådde han för att sedan ha ihjäl henne. Hennes hud spikades upp på väggen och han hotade de andra trollkonorna att detta kunde undvikas för dem om de tjänade honom väl.¹⁷⁹

Utmärkande egenskaper, kännetecken och föremål

I protokollet hänvisas flitigt till ”bordhett”.¹⁸⁰ Att det är något speciellt med just detta bord framgår av att det står i bestämd form. Vittnen talar exempelvis i målet mot hustru Barbro från Forsed om ”bordhett” under vilket *Satan* eller *dhen fuhle* ligger för att sedan säga att man dukar borden i Blåkulla. Man säger också att man sitter till bords vilket inte heller åsyftar till ett speciellt bord. Hustru Margareta talar i sin bekännelse om ett ”Gudz bord”, lika så gör Halt-Karin i Näs.¹⁸¹ Om detta ställs emot det bord som i protokollet kopplas till djävulen så styrks tanken om att just det bordet har en särskild betydelse. Ett annat ting som kopplas till djävulen är boken, eller böcker rättare sagt. Det vittnas och bekänns i vart och var annat mål om att anklagade har läst varierande antal av *Satans* böcker.¹⁸² Den 12 åriga flickan Margareta bekänner i målet mot hennes moder hustru Barbro att hon i Blåkulla har läst ut fem böcker som ”een swartt karl henne hafr lärddt.” I dessa står förbannelser över till exempel far, mor, syster, bror, ätt, släkt, himmel, jord och allt som på jorden finns.¹⁸³

---

¹⁷² Norberg (2000), Protokollet över Ytterlännäs socken, 100. För ytterligare exempel se s. 115, 127.

¹⁷³ Ibidem, s. 112.

¹⁷⁴ Ibidem, s. 126, 127.

¹⁷⁵ Ibidem, s. 120, 121.

¹⁷⁶ Ibidem, s. 96, 115.

¹⁷⁷ Ibidem, s. 94, 101.

¹⁷⁸ Ibidem, s. 98.

¹⁷⁹ Ibidem, s. 111. Detta nämns även på s. 96.

¹⁸⁰ Ibidem, s. 86, 89-93, 95-102, 110-112, 115, 118-121, 123, 125-127.

¹⁸¹ Ibidem, s. 108f.

¹⁸² För denna benämning på böckerna se ibidem, s. 105.

¹⁸³ Ibidem, s. 91. För ytterligare exempel se s. 85, 86, 88-92, 94, 95, 97-99, 101, 102, 105, 107, 110-113, 115, 116, 120, 122.

I det ovan skildrade innehållet i böckerna, lika som i flera andra av innehållsskildringar i protokollen poängteras det att skatan och humlan inte förbannas. Detta innebär alltså att dessa djur på något vis kopplas till djävulen.¹⁸⁴ I målet mot Brita Hansdotter, 32 år i Lästa vittnar pojken Jöns, 13 år från Blästa att han i Blåkulla har läst två böcker fulla av förbannelser ”som han uppräknar /../ undantagandes scatan och dhen flygande humblan”.¹⁸⁵ När 50 åriga Halt-Karin från Näs står inför rätta vittnar hustru Elisabet om att hon i Blåkulla läst ur *Satans* böcker. Hon har genom dessa förbannat allt på jorden ”undantagandes skathen, miööhumblan sampt krypande ormen på jordhen.”¹⁸⁶ Ormen¹⁸⁷ och hunden¹⁸⁸ är två andra djur som kopplas till djävulen i protokollet. Hunden fungerar som ett slags synonym till djävulen. Denne ligger i alla fall under bordet och tillskrivs sådant som annars tillskrivs till exempel *Satan* eller *dhen fuhle*. Ormen nämns utöver ovan nämnda citat då det berättas hur djävulen för att hjälpa en trollkona då hon ej vill bekänna satt ett rött och ett grått¹⁸⁹ band om hennes hals som ”tuifuelz uthan warit ormar”.¹⁹⁰

Vid flera tillfällen får besökare i Blåkulla en form av betalning som kan vara exempelvis pengar, silver eller andra värdesaker. Oftast ges denna i samband med utförda tjänster eller då en kona lovar djävulen stå trogen med sina tjänster. I ett fall kallas denna betalning för ”legopenning”.¹⁹¹ I övrigt sägs ”städzsle” eller ”städzsle-penning” och ges i alla fall utom ett ut av de mest erfarna trollkonorna.¹⁹² I det enda undantaget är det djävulen själv som ger trollkonan betalningen. Detta är när blind Hendriks hustru Brita förde hustru Elisabet för första gången. Då de stod inför djävulen sa Brita: ”iagh förer thig een siäl, wälkommen siähl. Då tog hon honom i handh och han till henne sade: här effter skall tu dyrka migh för en Gudh oh trefaldhigh i personnerne oh blifua min arff oh ägendoom oh gaf henne i städzsle 4 rdlr.”¹⁹³

---

¹⁸⁴ Norberg (2000), Protokollet över Ytterlännäs socken, s. 85, 91, 92, 95, 99, 101, 105, 111, 112.

¹⁸⁵ Ibidem, s. 85.

¹⁸⁶ Ibidem, s. 105.

¹⁸⁷ Ibidem, s. 94, 105.

¹⁸⁸ Ibidem, s. 90, 93, 97, 100.

¹⁸⁹ Ibidem, s. 94, 99, 101, 112, 119, 126.

¹⁹⁰ Ibidem, s. 94. Citatet betyder enligt min egen uppfattning att banden utan tvivel var ormar.

¹⁹¹ Ibidem, s. 86.

¹⁹² Ibidem, s. 89, 92, 94, 97, 99, 101, 107, 110, 112, 113, 115, 116, 119, 120.

¹⁹³ Ibidem, s. 105. Rdlr är en förkortning för riksdaler.

I övrigt kopplas i protokollet pengar,¹⁹⁴ färgen svart,¹⁹⁵ en stuga,¹⁹⁶ och en bänk¹⁹⁷ i anslutning till djävulen. Djävulen lovar trollkonor som ber om hjälp om att stå emot bekännelsen att han ska bistå dem i deras önskan.¹⁹⁸ Vid ett par tillfällen beskrivs också hur han hjälper dem genom att lägga band om konornas halsar så att de omöjligen kan bekänna.¹⁹⁹ Vid tre tillfällen vittnar/bekänner konor att de mot sin vilja befinner sig i blåkulla:

Brita först bekänna sig att modren hafr mig först förfördt och sedan hafr iag warit fångie under Satans tienst. Då hon desse orden wille säija lærer hon löössgifues af Satan oh få Gudz uplysningh.²⁰⁰

H: Margareta i Lästad, säger att hennes modher hafr henne i sin ungdom uthj Satans tienst bedrifuit. Honom i alle sina dagar för sin Gudh till trefaldigheten tient oh dyrkat oh effter hon sielff således i Satans garn oh snaro ähr kommen. Bekänner hon och hafua alle sina döttrar uthj Satans tienst bracht.²⁰¹

Dheras kroppar oh siälur honom uppoffrat och till trälar sålt.²⁰²

Vittnet Jon, 9 år i Bollsta berättar hur en *röö karl* skurit honom i fingret och med blodet skrivit upp hans namn i sin bok.²⁰³ Den enda riktiga beskrivningen av att djävulen har en egenskap att vara grym är när det även här vittnas om vilket öde hustru Karin i Lästad gick till mötes då hon hade bekänt sig och hur djävulen hanterar det. Under rubriken *Gestalten* från Dalsprotokollet berättas hur vittnen sett djävulen dra av hustru Karins hud, bryta av hennes rygg, spika upp hennes hud på väggen och kasta henne sedan fortfarande levandes i kitteln. I det här protokollet vittnas om följande då djävulen lurar trollkonorna med sin list:

Denne änkia, hustru Sigrid, bekänner och att h: Karins hudh i Lästa och dhen gamble h: Cecilias hudh i Flöggsätter, som för 2 nätter sedhan dödde, sittia i Blåkulla uthstofferadhe, såsom brudhr, som intet hafua i sigh någon andha huilka Satan sigh öfr glädier och till sine betiente trullpackor säger: seer huadh lust oh glädie desse

---

¹⁹⁴ Norberg (2000), Protokollet över Ytterlännäs socken, s. 117, 118, 122.

¹⁹⁵ Ibidem, s. 89, 91, 92, 103.

¹⁹⁶ Ibidem, s. 115.

¹⁹⁷ Ibidem, s. 95, 113, 126.

¹⁹⁸ Ibidem, s. 85, 91, 119.

¹⁹⁹ Ibidem, s. 94, 101, 119.

²⁰⁰ Ibidem, s. 86.

²⁰¹ Ibidem, s. 107f.

²⁰² Ibidem, s. 108.

²⁰³ Ibidem, s. 99.

sittia uthj, tienä i migh wäl skohle i få samma glädie. Men kittelen, huar uthj kroppen oh siälen ligger, låther Satan dhem intet see.²⁰⁴

I protokollet skildras också föreställningen om att djävulen skulle kunna ge liv till döda ting vid åtta tillfällen, på sex olika sidor. Detta är när trollkonorna lägger saker i sitt eget ställe för att slippa nattvarden eller i de förda barnens ställe så de inte ska saknas.²⁰⁵

Analys

När det gäller benämningar och gestaltbeskrivningar i protokollen så är det vid en första anblick inte alltid lätt att avgöra om det verkligen är djävulen själv som avses. Om man däremot lägger dessa benämnings- och gestaltbeskrivningar emot varandra upptäcker man snart när så är fallet. För att detta ska kunna vara möjligt tar jag utgångspunkt i tidigare forskning där benämningar för djävulen diskuteras. I det folkloristiska materialet i Wolf-knuts studie är *fan* den mest frekvent använda benämningen.²⁰⁶ I Svenska akademiens ordbok (SAOB) kan man läsa att fan är ett folkligt namn för djävulen. Beteckning *fanen* som används i de tre protokollen från Torsåkers pastorat är enligt SAOB en böjningsform av ordet *fan*.

Fanen används 7 gånger totalt i de tre protokollen²⁰⁷ och i fyra av dessa fall är det i anslutning till att en trollkona gör en läsning. I dessa fall betyder det att konan ber till *fanen* att han skall ge liv till en ersättare. Vilken kan vara en vedklabb eller liknande som går till kyrkan i konans ställe eller som läggs i ett barns säng så det inte saknas under tiden de är på sabbaten i Blåkulla.²⁰⁸ Att benämningen i protokollen användas i koppling till folkliga läsningar av detta slag tyder på att detta bör vara en benämning som allmogen brukade för att avse djävulen. Det är dock benämningen *satan* som används mest frekvent i protokollen från Torsåkers pastorat. Genom att studera valda citat i historikern Linda Ojas avhandling kan jag finna att det i lagmaterial både från den världsliga och kyrkliga rätten från sent 1500-tal och under 1600-talet hänvisas till djävulen som *satan* eller helt enkelt som *djävulen*. Dessa benämningar hör genom detta hemma i en lärd krets med juridiskt utbildade och prästmän då lagmaterialet var författat av män i samhällets topp. Detta betyder att de som vittnar och benämner djävulen på samma sätt i

²⁰⁴ Norberg (2000), Protokollet över Ytterlännäs socken, s. 96. För ytterligare exempel där detta nämns se s. 95, 105, 108, 109, 112.

²⁰⁵ Ibidem, s. 87, 95, 95, 98, 104, 106, 106, 108.

²⁰⁶ Wolf-Knuts (1991), s. 130.

²⁰⁷ Norberg (2000), s. 4, 18f, 65, 87, 104, 117, 122.

²⁰⁸ Ibidem, s. 4, 18f, 87, 104.

rannsaktionsprotokollen från Torsåkers pastorat med stor sannolikhet kan ha blivit påverkade av prästemännen då till exempel förundersökningen gjordes. De kan också ha påverkats av visgossarna som hade ett nära samarbete med prästemännen.

Benämningen *satan* brukas också i flera fall i Wolf-Knuts studie både i andakts- och det folkloristiska materialet där djävulen och dess göromål behandlas. Det finns dock inget som tyder på att denna benämning skulle vara knuten till en fysisk gestalt i studien.²⁰⁹ Detta är benämningen uppenbarligen i protokollen från Torsåkers pastorat. Benämningen djävul används i andaktslitteraturen i högre grad i Wolf-Knuts studiematerial. Då benämningen förekommer i det folkloristiska materialet tycks det dock endast vara använt av upptecknaren själv, alltså inte kopplat till den folkliga traditionen.²¹⁰ I Lagerlöf-Genétays avhandling tilltalas djävulen i domstolsprotokoll från olika delar av Sverige för exempelvis *thin onda, den onda, den fule* och *den fuhle*.²¹¹ Dessa typer av benämningar används på flera platser i landet av folk i trolldomsmål. Benämningar är lika eller har liknande karaktär som övriga benämningarna, *dhen fuhle* och *dhen swarta* som jag har funnit i rannsaktionsprotokollet från Torsåkers pastorat.

Då jag genom dessa studier kan avgöra att åtminstone *fanen, djävulen* och *satan* faktiskt är betäckningar för just djävulen kan jag genom att jämföra benämnings- och gestaltbeskrivningar ur protokollen från Torsåkers pastorat urskilja en föreställning om djävulen som är rådande i just dessa protokoll. Djävulen förknippas i den svenska folkliga traditionen med flera olika namn.²¹² Benämningarna *satan, satanas, satanes, fanen, dhen fuhle, fuhlan, fuulen, dhen bundne, den swarta*, benämningar kopplat till trefaldigheten så som *Gud* eller *fadher, Jesus, tredie personen* eller *then andom, hundhen, diefuul* och *Gudh Sate* brukas vart om varandra i mitt material. Vid olika tillfällen attribueras var och en av dessa olika egenskaper, föremål och annat som kopplas till djävulen. Ett exempel som illustrerar detta kan finnas i målet mot Erik Henrikssons hustru Anna i Lövsjö. Då hustru Anna ej ville bekänna sig togs det i vanlig ordning in vittnen för att övertyga om hennes skuld. Pojken Erik i Ålsta säger sig ha sett hustru Anna i Blåkulla: ” Legatt hoos den fuhle under bordhett. För honom knäfallit oh tillbedit, honom oh försäkratt sigh aldrih bekänna.” Då pojken Måns ifrån Ålsta vittnar på hustru Anna säger han sig ha sedt henne ” /./ bolat medh Satan undher bordhett, för honom knäfallit oh tillbedit såsom oh honom försäkrat sigh aldrih skohla

---

²⁰⁹ Wolf-Knuts (1991), s. 128ff.

²¹⁰ Ibidem, s. 130.

²¹¹ Lagerlöf-Genétay (1990), s. 138ff.

²¹² Grambo (1992), s. 176.

bekänna.”²¹³ Det är lika innehåll i vittnesmålen bara att ordet för den sexuella aktiviteten och benämningen för djävulen har byts ut. Också nedan återgivna citat visar på hur växlingen mellan benämningar och tillskrivningar görs i protokollen och stärker antagandet att det i alla fall handlar om en och samme djävul:

Bäran sielff giordt aff allehandha slag: hår, blåmster och löfträquistar, sampt tråå eller garn. Då hon hafr alt sådant tillhopa lagt rörer hon medh fingret dher uthj soolwindt eller mooth solennes gångh och säger: iag skapar kroppen oh fanen gifuer tigh lijf och andha.²¹⁴

Flickan Sara i Ålsta wittnar äfuen sammaledes. Sedt och henne, Cecilia, liggia hoos Satan under bordhett. Flickan Brita i Flögsätter sedt oh henne legatt på fanen under bordhett, honom om halsen hållit och bedit sig hiälpa.²¹⁵

Sedt henne ther knäfalla för Gudhen under bordhett. Jesu i högsätet och then andom på bänken sitter.²¹⁶

/../ dhen fuhle under bordhett lääker strax dhem.²¹⁷

Sedt oh h: Anna ther liggia hoos fuhlan under bordhett. Stådt oh på knä for honom och tillbijdit att hiälpa sigh som oh dhe andre barnen betyga.²¹⁸

Ther dyrkat Satan för sin Gudh. En swahrtt i högsätet för hanss son som dhe kalla Jesus, en på bäncken för tredie persson. Hon hafr oh hafft full gärningh medh Satan undher bordhett.²¹⁹

/../ dantzsa och stådt bruud. Brudgummen war en swart karl som hade hwijtha strumpor och skoor och huar gång hoon tijt kommer, sätter hoon sig hos honom på bäncken /../.²²⁰

Till dhet tinget sagdt: iag skapar kroppen, kom tu Jesus/:dhen onde förståendhes:/ och gif lijf och andhe, då blef thet i hennes skepnadh och gick till kyrkian.²²¹

Satan som ligger undher bordhett troo dhe på och kalla honom Gudh fadher i himmelen och dhen swartta som sitter i högsäthet kalla the ther Jesus. Dhen h: anda hafr han än intet ther fått see och då modren oh andre trullpackor uthtaga banen säger

---

²¹³ Norberg (2000), Protokollat över Torsåkers socken, s. 83.

²¹⁴ Norberg (2000), Protokollat över Ytterlännäs socken, s. 87.

²¹⁵ Norberg (2000), Protokollat över Dals socken, s. 65.

²¹⁶ Ibidem, s. 58

²¹⁷ Norberg (2000), Protokollat över Torsåkers socken, s. 16.

²¹⁸ Norberg (2000), Protokollat över Dals socken, s. 43f

²¹⁹ Ibidem, s. 60.

²²⁰ Norberg (2000), Protokollat över Torsåkers socken, s. 29.

²²¹ Norberg (2000), Protokollat ifrån Dals socken, s. 56.

han, då han lägger någott i dess ställe: iag skapar kroppen, kan du Jesus och gif lijf och anda.²²²

Tient länge Satan oh thet hon nämbner stadigt Jesus, menar hon Satan sin huussboendhe.²²³

Beskrivningar av föreställningen kring djävulens släktskap är i materialet mycket sparsamma. I protokollet över Torsåkers socken nämns inget direkt släktskap till djävulen. Vid två tillfällen hänvisas till honom som en äkta make och i ett av dessa fall även som far till flera barn som till storleken ska vara små som kattungar.²²⁴ Också i protokollet över Dals socken hänvisas till djävulen som far. Det är då två kvinnor som med honom får barn.²²⁵ Här vittnas det på en kvinna att hon med djävulen ska vara gift.²²⁶ I protokollet är tanken om djävulens treenighet framhållen och vid ett tillfälle vittnas det uttryckligen att *en swahrri* i högsätet är *satans* son och att de kallar honom för *Jesus*.²²⁷ Protokollet över Ytterlännäs socken erbjuder fler exempel men inte någon större variation i släktförhållanden. Här är det fem kvinnor som genom sexuellt umgänge med djävulen fått allt från två till åtta barn. Fyra av dessa är vigd samman med djävulen. I Vöråtraditionen som studerats av Wolf-Knuts är det endast relationen far-son och sonson som skildras. Där djävulen både kan vara far, son och sonson. Det är dock väldigt sällan även i Wolf-Knuts studie som djävulens släktrationer nämns. I folklig tradition är annars till exempel djävulens mormor en välkänd gestalt.²²⁸ Denna nämns inte alls i de tre protokollen. Den folkliga inslaget kan utifrån detta tolkas som svagt utifrån kategorin släktförhållanden. Wolf-Knuts studie visar också att det i andaktslitteraturen är just djävulen som far och make som är de huvudsakliga släktrationerna. Detta är mer överensstämmande med mina studieresultat.

Huvuddragen i hur djävulen gestaltas är de samma i de tre protokollen. Lika som Wolf-Knuts kan konstatera i sin studie så beskrivs djävulen inte noggrant till utseende. Wolf-Knuts uppfattar att det råder en form av tyst samförstånd mellan nedtecknaren av materialet och läsaren kring hur denne ser ut.²²⁹ Torsåkersprotokollet visar att det finns en föreställning om djävulen som *en*

---

²²² Norberg (2000), Protokollet ifrån Dals socken, s. 51.

²²³ Ibidem, s. 49.

²²⁴ Norberg (2000), Protokollet över Torsåkers socken, s. 6, 29.

²²⁵ Norberg (2000), Protokollet över Dals socken, s. 61, 77.

²²⁶ Ibidem, s. 69.

²²⁷ Ibidem, s. 60.

²²⁸ Wolf-knuts (1991), s. 148.

²²⁹ Ibidem, s. 132.

swartt karl eller *dhen swartta*²³⁰ samt *en röö karl* eller *rödh karl* brukas för att gestalta denne.²³¹ Den svarta färgen som beskrivande för djävulen återfinns också i Dalsprotokollet²³² lika som i protokollet över Ytterlännäs socken.²³³ I stora delar av Europa har färgen svart länge varit djävulens och den demoniska maktens färg både i folklig också kyrklig tradition.²³⁴ Linderholm finner också i sitt material att djävulen kan betecknas som en *svart man*. Detta kopplar han till de kläder som djävulen uppfattas bära.²³⁵ Denna koppling skulle också kunna göras genom det material som har studerats i denna uppsats. I målet mot 20 åriga Cecilia i Mo i Dals socken vittnar nämligen flickan Sara att Cecilia: ”gådt till dn fuhle under under bordhett. Oh hoos honom legatt hafr ther hoos en man medh swart kappa oh swartt wijda byxor.”²³⁶

Enligt min egen uppfattning så finns det många inslag i gestaltbeskrivningarna som tyder på att djävulen i protokollen uppfattas närmast med antropomorfiska drag. Utöver det faktum att han bär kläder så finns det uppgifter som tyder på att djävulen inte ansågs vara allt för stor. Detta gestaltas genom att trollkonor omfamnar honom och bokstavligt talat ligger under honom.²³⁷ Djävulen beskrivs till och med uttryckligen som en liten karl vid ett tillfälle.²³⁸ I vittnesmål skildras hur han ska ha en hals som konor håller om,²³⁹ en hand som skakas och som stryker besökare i Blåkulla över huvudet,²⁴⁰ ögon som ska tvättas²⁴¹ och ett huvud.²⁴² Det samma kan också Wolf-Knuts finna belägg för i de folkliga förteckningarna i sin studie. Här beskrivs han ha: huvud, ögon, starka lungor, ben, händer, händer med fingrar, blått skägg, rött hår, vara liten, påfallande stor eller vara liten för att sedan växa inför människans åsyn.²⁴³ Där beskrivs djävulen också som en liten gubbe, en herre, en gammal herre eller helt enkelt en karl. I hennes material

---

²³⁰ Norberg (2000), Protokollet över Torsåkers socken, s. 12, 18, 29, 37.

²³¹ Ibidem, s. 2, 8, 9, 21.

²³² Norberg (2000), Protokollet över Dals socken, s. 51, 59, 60, 78, 83.

²³³ Norberg (2000), Protokollet över Ytterlännäs socken, s. 89, 91, 92, 103.

²³⁴ Grambo (1992), s. 33.

²³⁵ Linderholm (1918), s. 33.

²³⁶ Norberg (2000), Protokollet över Dals socken, s. 72.

²³⁷ Norberg (2000), Protokollet över Torsåkers socken, s. 9, 15, 28, 31, 34. För exempel ur protokollet över Dals socken, s. 42, 43, 46, 48, 53, 61, 65, 72. För exempel ur protokollet över Ytterlännäs socken, s. 100, 115, 127.

²³⁸ Norberg (2000), Protokollet över Torsåkers socken, s. 17.

²³⁹ Ibidem, s. 28. För exempel ur protokollet över Dals socken se s. 42, 60, 62, 65, 70.

²⁴⁰ Norberg (2000), Protokollet över Torsåkers socken, s. 37. För exempel där trollkonor har skakat hand med djävulen se i protokollet över Dals socken, s. 41, 71, 72, 78, 79, 80. För exempel ur protokollet över Ytterlännäs socken se s. 126, 127.

²⁴¹ Norberg (2000), Protokollet över Ytterlännäs socken, s. 112.

²⁴² Ibidem, s. 120, 121.

²⁴³ Wolf-Knuts (1991), s. 133.

berättas han också ta skepnaden av en präst, en gymnasierector och församlingens klockare.²⁴⁴ Djävulen beskrivs i hennes folkloristiska material som mänsklig, vardaglig och därför jämställd och ibland underställd människan. Denne kan förlöjligas och människan kan rent av ses som suverän i vissa upptäckningar.²⁴⁵ Nog för att djävulen i mitt material i vissa fall kan uppfattas som relativt likställd människan då han till exempel benämns som kära broder så är ändå denne över lag klart överställd människorna som besöker Blåkulla. Detta visas klart genom att han exempelvis dyrkas som deras Gud och beskrivs ha förmåga att skapa liv, läka skador och byta skepnad. Egenskaper som inte förknippas med människan.

Djävulen förekommer även i teriomorf form, som en hund vid flera tillfällen i protokollen.²⁴⁶ Att djävulen kan förvandla sig till en hund finns det i Grambos studie rikligt med vittnesbörd om. Då djävulen berättas ta skepnad av en hund är det då han visat sig för människor i samband med att de festar super och svär. Det poängteras dock om att hunden ska ha lysande ögon.²⁴⁷ Några lysande ögon finns det inga spår av i protokollen ifrån Torsåkers pastorat. Att hunden kopplas till djävulen och onda krafter är inte långsökt anser Grambo då hunden i antiken lika som i den grekiska och nordiska mytologin varslar om döden.²⁴⁸ Även Wolf-Knuts finner att djävulen porträtteras som en hund i det folkliga materialet.²⁴⁹

Vid ett tillfälle tilltalas djävulen som *dhen bundne*²⁵⁰ och vid ett annat tillfälle berättas det hur trollkonorna ville hjälpa *dhen fuhle* slippa ifrån hans järnkedja och hur de grät då järnkedjan blev tjockare.²⁵¹ Detta kopplar jag till legenden om hur djävulen i helvetet är kedjad. Upptäckningar från bland annat Österrike, Tjeckoslovakien, Bayern, Schweiz, Danmark berättar om hur smeder på ett eller annat sätt slog extra slag på städet för att hålla djävulen fortsatt kedjad då länkarna slets ner. Eller filades sönder av trollkonorna vilket var en utbredd uppfattning i Sverige. I andra länders traditioner kunde det vara Gud eller Kristus som var påsk förstärkte kedjorna på nytt.²⁵²

---

²⁴⁴ Wolf-Knuts (1991), s. 132.

²⁴⁵ Ibidem, s. 219.

²⁴⁶ Norberg (2000), Protokollet över Torsåkers socken, s. 14, 17. För exempel ur protokollet över Dals socken se s. 43, 77. För exempel ur protokollet över Ytterlännäs socken se s. 93, 97, 100

²⁴⁷ Grambo (1992), s. 30ff.

²⁴⁸ Ibidem, s. 34f.

²⁴⁹ Wolf-Knuts (1991), s. 134.

²⁵⁰ Norberg (2000), Protokollet över Torsåkers socken, s. 24.

²⁵¹ Norberg (2000), Protokollet över Ytterlännäs socken, s. 90.

²⁵² Wolf-Knuts (1991), s. 38ff.

Igenom hela protokollen så vittnas det om att alla de anklagade kvinnorna har legat med eller hos djävulen under bordet och i de allra flesta fallen har de exempelvis har *haft full gärningh, bohlat* eller *haft fullkohmblig beställning* med denne vilket innebär att de har haft sexuellt umgänge. För att detta ska vara fysiskt möjligt bör föreställningen om att han skulle ha ett manligt könsorgan ha funnits. Att trollkonor i Blåkulla fått barn med honom tyder också på detta. Huruvida människan och djävulen verkligen kan ha en sexuell relation går föreställningarna under den aktuella tiden isär om. I Grambo kan man läsa att det i folkligt material finns en föreställning om att djävulen både kan ha flera fruar och att han kan befrukta människan. Grambo menar att detta är möjligt genom att djävulen inte tycks ha något bestämt kön utan kan anta skapningen av både en kvinna och en man.²⁵³

Linderholm kopplade denna föreställning som han kallar för allmän folklig tro tillbaka till den hedniska tron där det var helt klart att människan och gudarna kunde ha en sexuell relation.²⁵⁴ Ankarloos studie utifrån rättsprotokoll ifrån Älvdalen visar också på denna föreställnings förekomst. Här beskrivs den sexuella relationen som inte alls avvikande mer än att djävulen var ovanligt kall. Den sexuella aktiviteten pågick dock enligt denna studie i djävulens säng i dennes sängkammare²⁵⁵ och inte under ett bord det flitigt uttrycks i protokollen ifrån Torsåkers pastorat. I den tidigare forskningen har jag i en av Gadelius böcker kunnat finna en återgivelse där detta bord förekommer. Det skulle kunna vara så att Gadelius fått denna uppgift just ifrån rannsaktionsprotokoll från just Torsåkers pastorat. Detta är svårt att avgöra då han inte använder några hänvisningar. Så här lyder denna återgivelse.

Den lede ligger än under bordet, fastkedjad och beskrifves som svart, luden och ful, än är han en landtlig patron, som sitter till bords med häxorna, dansar med dem och därpå regelbundet öfvergår till fästens oanständiga afslutning.²⁵⁶

Ut över detta har jag endast i Wolf-Knuts studie hittat uppgifter om ett bord. Här nämns det i andaktslitteraturen som en av djävulens ägodelar och författaren gör kopplingen att detta skulle vara motsatsen till Guds altare. Sex under bordet i den bemärkelsen skulle vara en total

---

²⁵³ Grambo (1992), s. 23.

²⁵⁴ Linderholm (1918), s. 30.

²⁵⁵ Östborn, (red.) (2000), s. 19. För övriga studier av folkliga upptäckningar som visar hur föreställningen om sexuell relation som möjlig mellan dessa se exempelvis Oja (1999), s. 172f eller Östborn, (red.) (2000).

²⁵⁶ Gadelius (1912-1913), II, s. 178ff. Detta citat finns återgivet på sidan i denna uppsats.

förolämpning mot Gud. I målet mot hustru Margareta berättar hon själv om ett ”Gudz bord”, lika så gör Halt-Karin i Näs.²⁵⁷ Om detta ställs emot det bord som i protokollet i övrigt används kopplat till djävulen så styrks tanken om Wolf-Knuts tanke om bordet som altarets motsatts. I andaktslitteraturen i Wolf-Knuts studie nämns också band och snaror av olika slag som ägodelar till djävulen. I rannsaktionsprotokollen ifrån Torsåkers pastorat nämns vid flera tillfällen hur djävulen genom att knyta band runt konornas halsar hjälper dem att inte bekänna sig.

I stora delar av den lärda kretsen under denna tid uppfattades inte djävulen som en fysisk gestalt. I nya testamentet porträtteras djävulen snarare som ett andeväsen med en fysisk makt.²⁵⁸ Oja finner i sin studie att det i bildade kretsar fanns en uppfattning om att djävulen och människan omöjligt kunde ha en sexuell förbindelse med en avkomma som resultat. Detta grundades just på uppfattningen om djävulen som en ande och som därför saknade kropp. Om han mot förmodan skulle kunna skapa sig en kropp så skulle han enligt utsagor i materialet ändå sakna den manliga säden.²⁵⁹ I propagandaboken *Malleus Maleficarum*²⁶⁰ står det dock en hel del om att djävulen mycket väl är kapabel till detta. Här framgår en föreställning kring att djävulen och hans demoner kan lägga sig till mannens sädesvätska och därefter befrukta kvinnokroppen. Avkomman blir på så sätt helt mänsklig.²⁶¹

Lika som Wolf-Knuts resultat visar anses djävulen i denna studie ha förmågan att skratta och glädjas åt sådant som roat honom.²⁶² Han beskrivs i protokollet ha romantiska känslor för någon²⁶³ och han uppfattas som sträng.²⁶⁴ I ett fall beskrivs han som hänsynslös då han drar huden av en trollkona som bekänt sig och vid ett tillfälle använder sig av detta för att hota de övriga trollkonorna att tjäna honom väl.²⁶⁵ Kopplingen mellan djävulen och intresset för människans hud görs enligt Wolf-Knuts i folktraditionen.²⁶⁶ Igenom alla tre protokollen framgår

---

²⁵⁷ Gadelius (1912-1913), II, s. 108f.

²⁵⁸ Grambo (1992), s. 13.

²⁵⁹ Oja (1999), s. 265.

²⁶⁰ En hanbok bland annat kring hur man ska jaga, kan finna och bör straffa trollkonor skriven av två munkar.

²⁶¹ Grambo (1992), s. 223.

²⁶² Norberg (2000), Protokollet över Torsåkers socken, s. 17. För exempel ur protokollet över Ytterlännäs socken se s. 96, 115. För liknande uppgift se Wolf-Knuts (1991), s. 133, eller Lagerlöf-Genétay (1990), s. 145.

²⁶³ Norberg (2000), Protokollet över Dals socken, s. 77.

²⁶⁴ Norberg (2000), Protokollet över Ytterlännäs socken, s. 98.

²⁶⁵ Norberg (2000), Protokollet över Dals socken, s. 75. För beskrivning av samma incident se i protokollet över Ytterlännäs socken, s. 96, 111.

²⁶⁶ Wolf-Knuts (1991), s. 147.

det att djävulen är trogen den onda människan. Detta sinnelag återfinns också i det folkliga materialet i Wolf-Knuts studie.²⁶⁷

Mötet mellan djävul och människa är ifrån människans håll både avsiktligt och oavsiktligt i mitt material. I de allra flesta fallen är de som står anklagade som trollkonor frivilligt besökare i Blåkulla. Det finns dock uppgifter om hur en del blivit förda dit mot sin vilja. Då ligger dock snarare oftast skulden på den kona som fört personen snarare än på Satan.²⁶⁸ Uppgifter om att mötet mellan människa och djävulen både är avsiktlig och oavsiktlig kan återfinnas i Wolf-Knuts studie. Hon menar dock att det i andaktslitteraturen är mycket sällan förekommande att det skulle vara avsiktligt från människan att beblanda sig med djävulen. Där beskrivs istället djävulen som den initiativtagande parten och att det är en fara för människan att falla för människans frestelse.²⁶⁹

Motivet för mötet i folklorematerialet handlar i hennes studie ofta om att det sker på människans egna initiativ då hon är ute efter egen vinning. Wolf-Knuts finner också att effekterna av mötet mellan människa och djävul kan vara av både positiv karaktär, vilket är mycket sällan förekommande i andaktslitteraturen och av en mer negativ karaktär. I mitt material råder en uppfattning kring att konorna genom att ingå en överenskommelse med djävulen får omedelbar hjälp att undvika bekännelse kring dennes resor till Blåkulla. Även fröjden att vara i Blåkulla och äran att få ha sällskap med djävulen själv uppfattas som en positiv följd av förbundet. Djävulen uppfattas även han vinna på förbundet då denne av trollkonorna blir lovad trohet i evighet. Om konan dock sviker sitt ord och ändå bekänner sina synder och sitt förbund med djävulen straffas denne, vid få tillfällen av djävulen själv men oftast genom att bli utsatt och slagen av andra trollkonor.

---

²⁶⁷ Wolf-Knuts (1991), s. 133.

²⁶⁸ Norberg (2000), Protokoll över Ytterlännäs socken, s. 86, 107f, 108.

²⁶⁹ Wolf-Knuts (1991), s. 219.

Avslutande diskussion

Det är fascinerande att människor kan tro på fenomen som trolldom till den grad att de är villiga att offra andras och sina egna liv för en större sak. I denna kontext handlade det om att förhindra djävulens fortsatta spel och raseri. Som jag i uppsatsens inledning nämnde, var det under denna tid fullt realistiskt att Gud och Djävulen var i ständig kamp om människornas själar. Att studera föreställningen om djävulen utifrån detta anser jag i hög grad kan ge möjlighet till förståelse för trolldomsprocessers natur och deras innehåll. Det är intressant att studera hur människan under denna tid ansåg att det var djävulen som bar det yttersta ansvaret då det gällde ondska och trolldom. Det som personifierar Djävulen har ju tillskrivits honom av en anledning.

En hypotes som jag inför uppsatsen hade var, att man genom kvalitativa undersökningar av rannsaksprotokoll av detta slag kan urskilja detaljer som enligt tidigare forskning är vanligt förekommande i den folkliga respektive den kyrkliga traditionen. Med detta menar jag att till exempel djävulföreställningen i protokollen genom sitt innehåll kan berätta huruvida den ena eller andra traditionen är mer eller mindre dominerande. Det har spekulerats i att trolldomsprocesserna överlag var ett tuktningsverktyg som inletts och drivits av den svenska makteliten och kyrkans män samt att allmogen var offer i allt detta. Resultaten i min studie tyder dock på att så inte är fallet. Att pastoratets lärda med kaplanen i spetsen drev på rannsakingen på ett nitiskt vis varken ifrågasätter eller tvivlar jag på. De folkliga detaljerna i djävulföreställningen tyder dock på att den övriga befolkningen definitivt har varit aktiva i att forma föreställningens innehåll. Jag håller med Wolf-Knuts då hon menar att det inte är möjligt att en människa har en renodlad folklig eller kyrklig föreställningsvärld. Orsaken till detta anser jag är att dessa traditioner under en så lång tid har existerat sida vid sida och garanterat tagit intryck av varandra. Min uppfattning av studiens resultat är att de folkliga inslagen är dominerande. Jag uppfattar det även som att befolkningen brukar inslag ur den kyrkliga traditionen både genom egen kunskap men också genom att de blivit påverkade av lärda, prästemän och visgossar.

En uppgift av det folkliga slaget som jag tycker är intressant är föreställningen om djävulen som näst intill mänsklig med en karaktär som vid flera tillfällen beskrivs som hjälpsam och tillmötesgående mot de trollkonor som ber honom om hjälp. Det bör nämnas att Djävulen gör det för egen vinnings skull men samtidigt blir det också en direkt positiv konsekvens för den

behjälpta trollkonan. I kombination med avsaknaden av groteska och skrämmande beskrivningar av honom visar detta, enligt mig, att Djävulen i folkliga sammanhang inte uppfattades som farlig och skrämmande trots den makt han hade. Detta trots att kyrkan predikade om en lömsk, rå och farlig Djävul som människan skulle akta sig för.

Det här arbetet har varit mycket givande och jag har under arbetets gång tagit till mig mängder av nya kunskaper om denna dunkla tid i vår historia. Denna uppsats bör ses som en start på en ny forskningsinriktning i de svenska trolldomsprocesserna, en ny infallsvinkel för att förstå innehållet i dessa samt att få förståelse för de föreställningar som ligger bakom för att processer av detta slag ska kunna komma till stånd. Nästa steg skulle enligt mig absolut vara att på andra platser i landet studera djävulföreställningen i domstolsprotokoll och andra handlingar som behandlar trolldomsväsendet. Detta för att en jämförelse ska vara möjlig att genomföra och för att den genom historien, folkliga föreställningsvärlden ska bli känd för allmänheten.

Sammanfattning

Jag har i denna undersökning gjort en kvalitativ källstudie där jag lyft fram djävulsföreställningen i tre häradsrättsprotokoll ifrån häxprocessen i Torsåkers pastorat i Ångermanland under 1670-talet. Uppgifterna som har kunnat plockas ut ur de tre protokollen är mycket lika varandra med få detaljer eller enstaka vittnesuppgifter som undantag. Denna likhet i vittnesmålen är dels ett resultat av att det var samma män som ledde förhandlingarna och dels att vittnesbörd avlades över sockengränserna. Det är viktigt att uppmärksamma detta då den djävulsföreställning som urskiljs ur de tre protokollerna tillsammans mer allmänt skulle kunna antas vara talande för en allmänt rådande djävulsföreställning i området.

I protokollen benämns djävulen som *satan*, *satanas*, *satanes*, *fanen*, *dhen fuhle*, *fuhlan*, *fuulen*, *dhen bundne*, *den swarta*, benämningar kopplat till trefaldigheten så som *Gud* eller *fadher*, *Jesus*, *tredie personen* eller *then andom*, *hundhen*, *diefuul* och *Gudh Sate*. Benämningarna *fuhlan*, *fuulen*, *dhen bundne*, *then andom*, *diefuul* och *Gudh Sate* brukas endast vid ett eller ett fåtal tillfällen av olika vittnen. Då *hundhen* eller *dhen bundne* i någon form används som benämning så görs det av ett och samma vittne. *Satan* och *dhen fuhle* används mest frekvent. De övriga benämningarna används vid flertalet tillfällen och av olika vittnen. När det gäller djävulens gestaltbeskrivning vittnas om en hund kopplat till djävulen från olika vittnen. Han beskrivs som människolik då han rentav benämns som karl, normal eller liten till storlek, händer, ögon, hals och huvud är exempel på mänskliga drag som tillskrivs honom.

Exempel på ägodelar som kopplas till djävulen är bordet, färgerna svart, röd, grön och grå, hunden och ormen. Kopplas till djävulen görs också ”städtsel-pengar”²⁷⁰, kortspel, musikspel, djävulsmärket, en stuga samt att de som besöker Blåkulla får lära sig att läsa i djävulens böcker som innehåller olika förbannelser. Han kan göra en kona osynlig samt har en förmåga att läka skador som konorna dragit på sig i slagsmål. Han ger också liv till livlösa ting såsom till exempel vedklabbar. Det berättas om sammankomster i en kyrka och att djävulen håller ting. Att han kan le och skratta samt vara skrämmande och hotfull. Relationen mellan människan och djävulen är övervägande på människans initiativ vare sig det är en trollkona som själv frivilligt reser till

---

²⁷⁰ En betalning som utfaller för till exempel utförda hushållssysslor eller för att trollkonan lovat djävulen att stå honom i tjänst.

Blåkulla eller om denne själv väljer att föra med sig barn dit. Förbundet med djävulen leder dels till positiva konsekvenser och dels till negativa sådana om förbundet bryts genom att trollkonan bekänner sig.

Djävulsföreställningen är inte enhetlig i materialet. Det kan definitivt fastställas att föreställningen är byggd på en folklig tradition. Det kan också konstateras att den kyrkliga föreställningsvärlden har haft stort inflytande i rannsakningsmaterialet. Detaljer som exempelvis benämningarna *fanen*, *dhen fuhle* och *dhen swartta* och att djävulen föreställs som mycket lik människan är av den mer folkliga traditionen. Avsaknaden av groteska beskrivningar säger att man ej hade bilden av djävulen som sådan. De groteska beskrivningarna är och andra sidan vanligt förekommande i bildade och religiösa kretsar under 1600-talet. Benämningen djävul är klart mer förekommande i bildade och religiösa kretsar om man ser till den tidigare forskningen. Att denna benämning förekommer i rannsakningsprotokollen ifrån Torsåkers pastorat tyder på att de anklagade och vittnen som brukar den kan ha påverkats av till exempel sockenprästerna inför deras vittnesmål. Att det nästan uteslutande är djävulen som far och make som får representera dennes släkterelationer tyder också det på ett kyrkligt inslag då dessa släkterelationer är vanligast förekommande i denna krets. I den folkliga traditionen är det tillexempel vanligt att tala om djävulens mormor. Denna förekommer inte alls i de tre protokollen. Också bordet och band (att binda med) som djävulens attribut är karaktäriserande i andaktslitteratur. Dessa förekommer på flera ställen i protokollen. Det ovanstående är exemplen är sådant som visar att djävulsföreställningen i de tre protokollen är en fusion av en folklig tradition och en kyrklig föreställningsvärld.

Denna studie är en start på ett större projekt. Resultaten skulle för att få en ännu djupare analys kunna studeras i jämförelse med samtida kyrkliga dokument från Torsåkers pastorat som säger något om synen på djävulen. En jämförelse mellan föreställningen i dessa protokoll och djävulsföreställningen i andra rannsakningsprotokoll skulle också vara intressant att göra.

Käll- och litteraturförteckning

Källor:

Norberg, Sture (red.), *Trolldomsrannsaking i Torsåker, Dal och Ytterlännäs socknar 1674. vol. 32 häfte 4, 6, 7*, Sture Norberg, Huddinge. Originalprotokollen kan hittas i *Södra Ångermanlands domsagas arkiv, vol A I a: 1*

Litteratur:

Ankarloo, Bengt (1971). *Trolldomsprocesserna i Sverige*. Diss. Lund : Univ., 1972

Ankarloo, Bengt (2007). *Satans raseri: en sannfärdig berättelse om det stora häxoväsendet i Sverige och omgivande länder*. Stockholm: Ordfront

Gadelius, Bror (1912-1913). *Tro och öfvertro i gångna tider*. Stockholm:

Grambo, Ronald (1992). *Djävulens liv och leverne: från saga och sägen, legender och visioner*. Stockholm: Forum

Hornaes, Jöns (1935). Berättelse om vidskepelse och häxprocesser i Ångermanland. *Ångermanland-Medelpad : årsbok för Västernorrlands läns hembygdsförbund*. 1935(3), s. 136-175

Lagerlöf-Génetay, Birgitta (1990). *De svenska häxprocessernas utbrottsskede 1668-1671: bakgrund i Övre Dalarna : social och ecklesiastisk kontext = [The outbreak of the Swedish witch panic in Upper Dalarna (1668-1671) : an ethno-religious background study of contributing social and ecclesiastical factors]*. Diss. Stockholm : Univ.

Linderholm, Emanuel (1918). *De stora häxprocesserna i Sverige: bidrag till svensk kultur- och kyrkohistoria. D. 1, Inledning. Bohuslän*. Uppsala: Lindblad

Liungman, Waldemar (1955). *Das Wahrscheinliche alter des Volksmärchens in Schweden / von Waldemar Liungman*. Helsinki: Suomalainen Tiedakatemia

Institoris, Heinrich & Sprenger, Jakob (2007). *The Malleus Maleficarum*. Manchester: Manchester University Press

Nilsson, Kristina (2005). *Från by up i sky och ända till helwetis: om trolldomsprocesserna i Gävle*. Gävle: Fängelsemuseet i Gävle

Nordquist, Göran (red.) (2001). *Rannsakingar i oktober 1674 angående trolldomsväsendet i Ångermanland: Dals, Torsåkers och Ytterlännäs socknar (Södra Ångermanlands domsagas arkiv, vol A I a: 1)*. [Torsåker: Göran Nordquist

Oja, Linda (1999). *Varken Gud eller natur: synen på magi i 1600- och 1700-talets Sverige*. Diss. Uppsala : Univ.

Olli, Soili-Maria (2007). *Visioner av världen: hädelse och djävulspakt i justitierevisionen 1680-1789*. Diss. Umeå : Umeå universitet, 2007. Tillgänglig på Internet: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:umu:diva-1349>

Sundin, Teo & Sundin, Per (1978). *Häxorna: häxtro och vidskepelse i 1600-talets Ångermanland*. Bjästa: CeWe-förl.

Sörlin, Per (1993). *Trolldoms- och vidskepelseprocesserna i Göta hovrätt 1635-1754 = [Witchcraft and magic trials in the Göta Royal Superior Court, 1635-1754]*. Diss. Umeå : Univ.

Thurén, Torsten (2005). *Källkritik*. 2., [rev. och utök.] uppl. Stockholm: Liber

Wall, Jan: "Wilth thu nu falla ned och tillbedia mig". Folkets tro och kyrkans lära om djävulen.

Wallenberg Bondesson, Maria (2003). *Religiösa konflikter i norra Hälsingland 1630-1800*. Diss. Stockholm : Univ. 2003

Wolf-Knuts, Ulrika (1991). *Människan och djävulen: en studie kring form, motiv och funktion i folklig tradition*. Diss. Åbo : Akad.

Wolf-Knut, Ulrika (red.) (1992) *Djävulen: Seminarium den 13 november 1990*. Åbo: Folkloristiska Institutionen vid Åbo Akademi

Åberg, Alf (1989). *Häxorna: de stora trolldomsprocesserna i Sverige 1668-1676*. Göteborg: Esselte studium/Akademiförl.

Östborn, Andreas (red.) (2000). *Dalarnas häxprocesser*. Mora: Stift. Bonäs bygdegård

Ordlista –

Barnaförande – Föreställning om att trollkonor förde med sig barn och unga på sina resor till häxsabbaten i blåkulla. Ofta mot dessas egen vilja.

Bola – Ett annat ord för att bedriva otukt. Återfinns ofta i äldre bibelupplagor.

Bära – Benämning på ett slags trollväsen som enligt äldre folktro tillverkas av en mängd olika Material.

Complicates – För häxeri anklagade som erkänt sina synder och som i sin tur angav och vittnade mot andra anklagade. (Hämtat ur den nedan nämnda litteraturen. Finns med få undantag med i de översiktliga verken.

Demonologi – Lära om demoner och onda andar – Ett försök att förklara den onda världen.

Förgöring – Den svenska betäckningen på maleficium, magisk skadegörelse. Folklig anknytning.

Häxhysteri – Avser processer som drivs av hysteri till skillnad från när en eller ett mindre antal kvinnor/män blir anklagade för trolldomsutövande.

Kättare – En person vars åskådning strider mot en etablerad trosuppfattning.

Maleficium – Magisk skadegörelse på människa, djur, växter eller annan egendom.

Massprocess – En process där en hel grupp människor står inför rätta i samma process.

Pactum – När man ingått ett förbund med djävulen.

Process – Ett annat ord för rättegång som tidigare brukats.

Sabbat – Ett gästabud med djävulens i sällskapet. Ofta utspelade sig dessa gästabud i Blåkulla.

Städsel – En betalning för till exempel anställning.

Trolldom – verksamhet med övernaturliga och mystiska medel.

Trolldomskommission – tillfälligt anordnad domstol med uppdrag att rannsaka och döma angående någons påstådda förmåga att utöva trolldom.

Trolldoms- och vidskepelseprocesser – Detta är den svenska benämningen på den europeiska kontextens ”häxprocesser”

Trollkonor – Kvinna som ansågs ha förmåga att utöva trolldom. En svensk synonym till det europeiska begreppet ”häxa”.

Hämtat från SAOB (Svenska akademiens ordbok) samt litteratur i litteraturlistan.